

दोन शब्द

भूदान यज्ञाचे पुष्कळ साहित्य निर्माण झाले आहे. पण खेड्यांतील लोकांस समजेल अशा सोप्या व छोट्या पुस्तकाची आवश्यकता तीव्रतेने जाणवू लागली. म्हणून मराठी चौथी पांचवी शिकलेल्या लोकाकरिता हें पुस्तक लिहिले आहे, यांत विद्वत्ता नाही. सूत्रमय भाषा नाही. पुनुरुक्ति दोषही कोठे कोठे आढळेल. १० शब्दांहून मोठे वाक्य सहसा ह्यांत आढळणार नाही. सयुवताक्षराचे शब्द वगळले आहेत, समास टाळले आहेत, दुर्बोध व क्लिष्ट वाक्यरचनेस फांटा दिला आहे. मिश्र व संयुक्त वाक्येहि अपवादानेच आढळतील. अलंकार त्याज्य मानले आहेत. मुद्दाम जाड ठसा वापरला आहे.

तसेंच भूदानावर काय बोलावे असेंहि कार्यकर्ते विचारीत होते. प्रत्येक कार्यकर्त्याने सार्वजनिक भाषण देतांना कोणते कोणते मुद्दे आणावेत ही सुद्धा हें पुस्तक लिहितांना दृष्टि होती. माझ्या मते त्यांच्या प्रश्नाचे हें पुस्तक उत्तर आहे.

हें पुस्तक प्रकाशित करण्यास प्रा. बलराम यनमाली व श्री वसंतराव बोंबटकर यांनी मदत केली त्याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे.

असें हें छोटेखानी पुस्तक सर्वांस आवडो. आजची अलौकिक क्रांति समजण्यास व समजावण्यास याने मदत होवो.

यर्षा,
१९-११-५४ }

टा. फि. धंग

(१) स्वराज्य मिळालें, पुढें काय ?

आपला हिंदुस्थान अत्यंत पवित्र देश आहे. भारतांत जन्मास येणें पूर्वपुण्याईनेच घडतें असेंहि शास्त्रांत म्हटलें आहे. आपला देश ऋषीमुनींची, साधुसंतांची खाण आहे. परंतु आपल्या या देशांत आजकाल आपण धर्मभावना विसरलों. जातिभेदाने व धर्मभेदाने आमच्या देशाचे तुकडे तुकडे झाले. म्हणून या देशावर २०० वर्षांपूर्वी इंग्रजांचें राज्य आलें. इंग्रजांनी आमच्या देशाच्या अवनतींत आणखी भर टाकली. खेड्यांतील उद्योगधंदे ठार केले. मजूर-मालकांत, गरीब-श्रीमंतांत आधींच असलेला फरक आणखी वाढला, पूर्वी जमीन कोणीहि सावकार कर्जांत घेऊं शकत नसे. आनां इंग्रजी कायद्याने तेंहि शक्य झालें. म्हणून पुष्कळ जमीन घोड्याशा लोकांच्या हातांत गेली. गांधीजींना हें सर्व दिसत होतें. म्हणून त्यांनी इंग्रजी राज्य येथून हटविण्याकरितां शांतीच्या मार्गाने लढाई केली. देश १९४७ मध्ये स्वतंत्र झाला. या देशाचे प्रश्न सोडवित असतांना एका माथेफिरूने गांधीजींस गोळी मारली. गांधीजी देवाघरीं गेले. सारा देश

हळहळग, देशास स्वराज्य मिळालें. नव्या दिर्घीत, नाग-
पुरांत व मोठमोठ्या शहरांत १५ ऑगस्टला उत्सव होऊं
लागला, पण गोरगरीबांत उत्साह नव्हता. कारण स्वराज्याने
गरीबांची गरीबी दूर झाली नाही. देशांत भयंकर गरीबी व
प्रचंड श्रीमंती शेजारी शेजारी राहात होत्या. प्रत्येक खेड्यांत
व हरक शहरांत हा देखावा दिसत होता. गोरखपुरमध्ये
तर शेणातले गव्हाचे दाणे बेचण्याचा अधिकार लिळावातं
ठरत असे. जो जास्त बोली बोले त्यास शेगातून दाणे टिप-
ण्याचा हक्क. गाईस व म्हशीस आपण दररोज खाऊं घालतो.
ती आटली तरीहि तिला उपाशी ठेवित नाही. पण माण-
साच्या घरांतली चूल दररोज पेटली आहे की नाही याकडे
कोण पाहणार ! त्याच्या पोटांतली चूल तर दररोज पेटते.
गरीब देशांत फुकट खाऊं घालणें सरकारला किंवा समाजाला
शक्य नसतें, तें बरोहि नाही. एका धट्याकट्या माणसाने
काम केल्याशिवाय फुकट खाण्याची नियत कां ठेवावी ? पण
त्यास काम कोण देणार ? देशातील विचारवतांनी देशसुधारणेची
पांच वर्षांची एक योजना बनविली. त्यांतहि सर्वोना काम
देण्याची गॅरंटी नव्हती.

२ देशाची आजची स्थिति

आणि इकडे देशाचें शील खालें खालें जात आहे. इमानदारीने काम करण्याची कोणाचीहि इच्छा नाही. शिकलेल्यांनी व उच्च मानल्या गेलेल्या लोकांनी पूर्वीच काम करणें खालचें मानलेलें. श्रीमंतांनीहि आता कामापासून पाठ फिरविली. राहता राहिला समाजरूपी पाठीचा कणा 'मजूर'. त्यानेहि पोटाचें पाणी न हलेल अशा बेतावाताने काम करण्यास सुरुवात केली. शेती त्याची नव्हती, गुरें दोरें त्याचीं नव्हतीं. समाजांत श्रेष्ठ मानला जाणारा कोणीच काम करीत नव्हता. मग त्याला तरी इमानदारीने काम करण्याची प्रेरणा कोठून मिळावी ?

अधर्म वाढला

हा अधर्म इतरहि क्षेत्रांत फैलावला होता. पंचवीस-तीस वर्षांपूर्वी खेड्यांत दूधहि कोणी विकत नसे. आता शुद्ध दूध व तूप कितीहि पैसे दिले तरी विकत मिळत नाही. इतर गोमांस खाणाऱ्या देशांत-दूधांत पाण्याचा येवही कोणी मिसळत नाही. पण गायीची पूजा करणाऱ्या भारतांत आपण काय पाहतो ? कधी कधी पाण्यांत दूध टाकलें कीं दूधांत पाणी याचें कोडें पडायचें ! सोनार, चांमार, शेतकरी, व्यापारी

सर्वच आपआपल्या मालात भेसळ करू लागले. रेल्वेत प्रवास करतांना मुलामुलींचे वय कमी व्हावयाचें, कंट्रोलच्या दूकानांतून माल आणतांना वाढायचें. हाथ पैसा, हाथ पैसा म्हणून चोहो'कडे हाकाटीं सुरू झाली. 'कसेहि करून पैसा मिळवा' हाच सर्वांचा मंत्र झाला, व्यक्तिगत स्वार्थाचा प्रंचड चारा चोहो'कडे वाहू लागलेला. अशा स्थितीत धर्मास, खरेपणास, इमानदारीस कोण विचारतो ?

स्वराज्यांत विरोधाभास निर्माण झाला

इकडे अशा रीतीने धर्मभावना ढिली झाली. उद्योग नष्ट पावले. 'खेड्यांतील शेतीसारखा एकमेव उद्योग बराचसा जमीनदारांच्या, सावकारांच्या ताब्यांत गेला. दुसरीकडे स्वराज्यांत प्रत्येकास एक मत देण्याचा अधिकार मिळाला. गरीबासहि राज्यकारभाराचा तेवढाच अधिकार जेवढा श्रीमंतास. शिकलेल्यास जेवढा अधिकार तेवढाच बिनशिकलेल्यास. संस्थानें व राजेरजवाडे नष्ट झाले. जमीनदारी व जहागिरदारी खतम झाली. मग जमीन व संपत्ति वांटणीचें पुढचें पाऊल केव्हां उचलणार ? गरीबांस आसा निर्माण झाली. ज्येथानिष्ठास स्वप्ने पडूं लागलीं. जगातहि श्रीमंती गरीबी होती. रशियांत क्रांति झाली. गरीबांच्या नांवाने हुकुमशाही स्थापन झाली.

श्रीमंतांची कत्तल झाली. या देशातून हा समतेचा विचार भारतांत सारखा येत होता. पश्चिमेकडून केवळ मोटारी, विमाने, औषधी आदि वस्तु भारतांत येत होत्या असे नाही. हा समतेचा विचारहि त्यांच्याच वरोवर येत होता. इतक्यांत स्वराज्यानंतर आपला शेजारी चीन तेथेहि तेच घडले. गरीबांच्या नांवाने राज्य सुरु झाले. श्रीमंतांची कत्तल झाली.

३. हैद्राबादेतील कत्तल

हिंदुस्थानांत दक्षिणेला हैद्राबाद नांवाचा प्रांत आहे. त्यांत तेलगु भाषा बोलणारे कांही जिल्हे आहेत. त्यास तेलंगणा म्हणतात. तेथील नालगोंडा व वरंगळ या दोन जिल्ह्यांत प्रजा गरीबीमुळे बेजार झाली होती. दिवसा काम नाही, स्वतःची शेती नाही व दुसरा धंदा नाही. ताडी पिऊन लोक दुःख विसरण्याचा प्रयत्न करायचे. त्यांना लालभाईंनी (कम्युनिस्टांनी) संघटित केले. तेथील गरीब एक झाले. जमीनदारांची रात्री कत्तल करून जमीन ताब्यांत घेण्यास गरीबांनी सुरुवात केली. कोणतेहि सरकार हा दंगा धोपा कसा चाळू देणार ? सरकारने पोलिस पाठविले, मिलिटरी पाठविली. त्यांनी हजारों लोकांना कैदेत टाकले,

शकते हें दाखविणारा कोणीतरी पाहिजे होता. लोकांस तहान लागली होती. पावसाळ्यांनील नदीनाल्यांचें ते गढूळ पाणी पिऊं लागले होते. त्यांना शुद्ध पाणी दाखविणें जरूर होतें. अशा रीतीने परिस्थितीमध्येंच शुद्ध पाणी दाखविणाऱ्याची-साम्ययोग्याची-आवश्यकता निर्माण झाली.

४. कोण हा विनोबा ?

मग ही जगाची आशा कोण पूर्ण करणार ? दाट अंधकारांत कोण दिवा दाखविणार ? गांधीजीनंतर कोण त्यांचा शिष्य पुढे येऊन हा भार उचलणार ? गांधीजींनी १२ वर्षांपूर्वी प्रथम सत्याग्रही नेमलेले विनोबाजी पुढे झाले. विनोबाजी बालब्रम्हचारी आहेत. कॉलेजचें शिक्षण बेकाम समजून त्यांनी सोडून दिलें होतें. मागील ३० वर्षे वर्ध्याजवळ ईश्वरभक्ति करीत होते. दीनदुःखांची सेवा हें भक्तीचें उत्तम साधन असे ते मानतात. म्हणून मागील ३० वर्षांपासून गरीबांची खेडुतांची सेवा ते करीत होते. शेतीतून फावल्या वेळांत खेडुतांना कांही उद्योग पाहिजे. म्हणून त्यांनी चरखा-तकली सुधारणेंत लक्ष घातलें. गांवांतील लोकांना उत्तम शिक्षण स्वस्तांत मिळालें पाहिजे. म्हणून त्यांनी घुनियादी पद्धतीचे प्रयोग केले. आगल्या

समार्जांत भंगी सर्वांत हीन मानला जातो. म्हणून त्याची स्थिति सुधारण्याकरिता स्वतः दररोज कित्येक वर्षे भंगीकाम केले. सर्वांस गीतेसारखा सर्वोत्तम ग्रंथ मातृमार्पेसून कळवा म्हणून गीतेचे समश्लोकी भाषांतर केले. 'गीताई' म्हणून ते सर्वत्र प्रसिद्ध झाले. अशा रीतीने हर प्रकारांनी ते मारताशीं एकरूप होत होते. पैसा किंवा कीर्ति यास तर ते साधनेंत विघ्न समजून यांपासून दूर पळणारे. त्यांनी पैशापासून मुक्त राहण्याकरिता पवनारला 'कांचनमुक्तीचा' प्रयोग सुरू केला. गांधीजीनंतर ते एक वर्षभर सारा भारत हिंडले. त्यांत त्यांना अनेक मानपत्रे मिळाली. एका रात्री सर्व झोपले असतांना विनोबाजींनी ती मानपत्रे गोदावरी नदीस अर्पण केली. अशा साधुसंतांची एकच महत्वाकांक्षा असते. या ना त्या दुःखामुळे सर्व लोक रडत असलेले त्यांना दिसतात. यापैकी काही दुःखे माणसानेच माणसावर लादलेली असतात. ही दुःखे तरी कमी करावी हाच साधुसंतांचा प्रयत्न असतो. बुद्धाने गहातान्यास, रोभ्यास प प्रेतास पाहिले. तो राजवाडा सोडून घनांत दुःखाचे कारण शोधण्यास गेला. विनोबाजीला देशवादची दुःखे गाहित होती. भारतमाता स्वराज्यांत आपल्याच मुलण्या रक्षाने

कलंकित झाली होती. म्हणून विनोबाजी आपला आश्रम सोडून बाहेर पडले.

विनोबा निधे पायीं पायीं.

झाले ! विनोबाजी पायीं पायीं निघाले. विमानांच्या काळात पायीं हिंडण्याची रीत जगावेगळी होती. पण पुढे लोकविलक्षण यज्ञच. देवास सुरु करावयाचा होता. त्याची ही अपूर्व तयारी चालली होती. हैद्राबादजवळ शिवरामपल्ली येथे सर्वोदय संमेलन झाले. संमेलनाच्या शेवटी विनोबाजींनी तेलंगणात पोलिसाशिवाय व फौजेशिवाय एकटें जाण्याची घोषणा केली. सर्वप्रथम ते कम्युनिस्टांस तुरुंगांत भेटले. त्यांची दुःखे जाणली. सरकारला व कम्युनिस्टांना—दोघांनाही—योग्य सल्ला दिला. नंतर ते तडक दंडकारण्यात—नलगोंडा व वरंगळ जिल्ह्यांत—जाण्यास निघाले.

पोचमपल्लीचा तो पावन दिन

१८ एप्रिल १९५१ चा तो दिवस. विनोबाजींचा मुकाम पोचमपल्ली या खेडे गांवी होता. इतर खेड्यांसारखीच येथली स्थिति. सकाळी ग्रामफेरी झाली. दुपारी सूतकताईनंतर सभा सुरु झाली. तेषील हरिजनानी सांगितले, “आम्हांस कामधंदा नाही. जमीन तर नाहीच.

अशा स्थितीत आम्ही पोट कसे भरावे ? सवाल रोकडा होता. उत्तरहि रोकडे हवे होते, कोरड्या गोष्टी काय कामाच्या ? विनोबाजींनी सरकारकडून जमीन देवविण्याबाबत विचार सुरु केला. हरिजनाना विचारले असतांना त्यांनी ४० एकर कोरडी व ४० एकर बागाईत जमीनीची मागणी केली. पण सरकारकडून उत्तर केव्हां येणार ? सरकारी यंत्र मुंगीच्या गतीने चालते हा नित्याचाच अनुभव आहे. थेल संपत आली म्हणजे तकावी मिळावी हा आपला नेहमीचाच अनुभव. यांना तर आतांच तहान लागलेली. विहीर खोदल्यानंतर मिळणाऱ्या पाण्याने आत्ताच्या तहानलेल्यास आश्वासन देणे हा क्रूर विनोद झाला असता. विनोबाजीला सहजच गांवकऱ्यांना विचारण्याची इच्छा झाली, “सरकारकडून उशीर लागला तर गांवकरी काही जमीन देऊ शकतील की नाही ?” ईश्वर अर्धवट काम करीत नसतो. ईश्वर एकीकडे मुलास भूक देतो, दुसरीकडे आईच्या स्तनात दूधहि देतो. इकडे विनोबास ईश्वराने मागण्याची प्रेरणा दिली. दुसरीकडे रामचंद्र रेड्डी नांवाच्या तेथील रहिवाशास देण्याचीहि प्रेरणा देवाने दिली. रेड्डीजी उमे झाले. ‘५० एकर कोरडवाहू व ५० एकर ओळांत जमीन मी देतो’ म्हणून त्यांनी घोषणा केली. सारे वातावरण

पालटले ! ऋषीस मंत्र मिळाला !! देशास उपाय सापडला !!!
 आतां त्याचा भारत भर प्रचार करण्याची आवश्यकता होती.
 मंत्र व्यापक बनला

विनोबाजी वर्ध्यास परत येत असतांना जमीन मागत
 मागत आले. त्यांना हैद्राबाद प्रांतांतून १२,००० एकर
 जमीन मिळाली. ते पावसाळ्यांत वर्ध्याजवळील पवनारमध्ये
 आपल्या जुन्या साधनेंत गडून गेले. सप्टेंबरमध्ये नेहरुजींनी
 सल्ल्याकरितां विनोबाजींना दिल्लीस बोलाविले. विनोबाजी
 पुन्हा पायी पायी भूदानाचा प्रचार करीत दिल्लीस गेले.
 मध्येंच सागर शहरां गांधीजींचा जन्मदिन लागला. त्या दिवशीं
 त्यांनी साज्या भारतांतील भूमिहीनाकरितां ५ कोट एकर
 जमीनीची मागणी केली. दिल्लीवरून ते रामकृष्णाच्या भूमीत-
 उत्तर प्रदेशांत-गेले. तेथील ५ लाख एकरांची प्राथमिक
 मागणी जवळजवळ पूर्ण झाली. तेथून ते भगवान् बुद्धाच्या
 प्रदेशांत-बिहारांत-गेले. बिहारांतील भूमिहीनांचा संपूर्ण प्रश्न
 सोडविण्याकरितां ३२ लाख एकराची त्यांनी मागणी केली.
 त्यापैकी २२ लाख एकर जमीन त्यांना भूदानांत मिळाली
 आहे. बिहारांत लाखों एकर जमीन मिळूं शकते याचें एक
 नवीनच दर्शन सर्वास झालें. तेथेंच त्यांनी १९५७ पर्यंत ५
 कोट एकर जमीन आपण गोळा करून वाटूं या अशी घोषणा

• केली. आजहि ते बिहारमध्येच फिरत आहेत. आतां कार्यकर्ते प्रत्येक प्रांतांत भूदानयज्ञाचा संदेश फैलावत आहेत. सर्व भारतांत ३६ लाख एकर जमीन गोळा झाली आहे. आपल्या मध्यप्रदेशांत श्री दादाभाई नारिक यांच्या नेतृत्वाखाली सर्वांच्या मदतीने प्रांतीय भूदानसमिति हें काम करीत आहे. आतापर्यंत जवळ जवळ ८०,००० एकर जमीन या प्रांतांतून गोळा झाली आहे.

५. 'भूदानयज्ञ' म्हणजे काय ?

आतां या पद्धतीचें भूदानयज्ञ हें नांव जगभर प्रसिद्ध झालें आहे. 'भू' म्हणजे जमीन. 'दान' शब्दाचा अर्थ भिक्षा नाही. विनोबाजी जुन्या अर्थाने 'दान' शब्द वापरत आहेत. दानाचा जुना अर्थ 'योग्य वांटणी' असा आहे. आज शेतांत मेहनत न करणाऱ्याजवळ शेकडों हजारों एकर जमीन आहे. जो ते पण करतो त्याच्याजवळ एक गुंठा, एक

डेसिमल आहे. हा न्याय आहे काय ! अशावेळीं कोठून उत्साह वाटावा ! ज्याच्या-

जवळ पुं

काळजी क

होदीशी जाणा न पिकात्री

अशी त्याची भावना

म्हणून आजच्या वांटणीने श्रीमंतास व गरीबांस—कोणासहि—श्रम करण्याची प्रेरणा होत नाही. श्रमाशिवाय उत्पन्न कसे वाढणार ? उत्पन्न वाढल्याशिवाय देश व जनता समृद्ध कशी होणार ? म्हणून विनोबाजी म्हणतात—आजची वांटणी-आजची विपमता-अन्यायपूर्ण आहे. ती आपण बदलूया. न्याय्य वांटणी करूया. जमीनीची न्याय्य वांटणी म्हणजे भूदान. भूदानांत भिक्षा, हीनपणा आदि माव नाहीत. विनोबाजी भूदान हा मेहनत करणाऱ्यांचा 'हक्क' म्हणून मागतात.

आजची हास्यास्पद व्यवस्था

स्वयंपाक्यास जर टाक दिला व कारकुनास पोळपाट-लाटणे दिले तर लहान मुलं सुद्धा या व्यवस्थेस हंसतील ! पण तशी हंसण्यासारखीच गोष्ट आपण आज शेती, कारखाने आदींच्या बाबतीत केली आहे. शेती स्वतः करीत नाही त्याच्याजवळ शेकडो एकर जमीन व कसतो त्याच्याजवळ वितभरहि जमीन नाही. ही मूढ पद्धति बदलूया. वकीलास, डॉक्टरास, व्यापाऱ्यास शेतीची काय जरूर ? त्यांस कायद्याची पुस्तके, यर्माभिर व तराजू पाहिजेत. पण याच्याजवळ या वस्तुबरोबर शेतीहि आहे

• केली. आजहि ते बिहारमध्येच फिरत आहेत. आतां कार्यकर्ते प्रत्येक प्रांतांत भूदानयज्ञाचा संदेश फैलावत आहेत. सर्व भारतांत ३६ लाख एकर जमीन गोळा झाली आहे. आपल्या मध्यप्रदेशांत श्री दादाभाई नरईक यांच्या नेतृत्वाखाली सर्वांच्या मदतीने प्रांतीय भूदानसमिति हें काम करीत आहे. आतापर्यंत जवळ जवळ ८०,००० एकर जमीन या प्रांतांतून गोळा झाली आहे.

५. 'भूदानयज्ञ' म्हणजे काय ?

आतां या पद्धतीचें भूदानयज्ञ हें नांव जगभर प्रसिद्ध झालें आहे. 'भू' म्हणजे जमीन. 'दान' शब्दाचा अर्थ भिक्षा नाही. विनेबाजी जुन्या अर्थाने 'दान' शब्द यापरत आहेत. दानाचा जुना अर्थ 'योग्य वांटणी' असा आहे. आज शेतांत मेहनत न करणाऱ्याजवळ शेकडों हजारां एकर जमीन आहे. जो मेहनत करतो त्याच्याजवळ एक गुंठा, एक डेसिमलहि जमीन नाही. हा न्याय आहे काय ? अशाने मजरास काम करण्यास कोठून उत्साह वाटावा ? ज्याच्याजवळ पुष्कळ आहे त्यानेहि इंच इंच जागेची योग्य काळजी करी घ्यावी ? 'घोडीशी जागा न पिकळी तरी आपणाजवळ पुष्कळच आहे' अशी त्याची भावना असते.

मी चढतो ह्याचें नांव चढाओढ. यांत गरीब हे पुण्यात्मे आहेत व श्रीमंत हे पापी आहेत असे नाही. चढाओढीत पास होणाराचें नांव श्रीमंत, नापास होणाऱ्याचें नांव गरीब. म्हणून आपण सर्वजण देऊं शकतो. तसें जमिनीचें गणित पाहिलें तर हिंदुस्थानांत श्रीमंत कोण आहे ? आपल्या देशांत शेतावर काम करणाऱ्या प्रत्येक माणसाच्या वांट्यास १ एकरहि शेती येत नाही. अशा स्थितींत माझ्या घरी माणसें किती व जमीन किती हा प्रश्न प्रत्येकाने विचारावा व मजजवळ देण्यासारखे आहे कीं नाही त्याचें उत्तरहि ज्याचें त्यानेच द्यावें.

हा यज्ञ आहे

ज्याच्याजवळ १ एकर शेती आहे तो तर गरीबच आहे. पण त्याच्यापेक्षांहि जमीन नसलेला जास्त गरीब आहे. म्हणून त्याने फूल नाही फुलाची पाकळी म्हणून १ डेसीमल जमीन या कार्यांत द्यावी. मोठे लोक मोठे दान देतील, लहान लोक आपल्या पोटास चिमटा घेऊन यज्ञांत देतील. सुदाम्याने तीन मूठ पोहे जसे दिले होते त्याप्रमाणे हें राहील. दान मोड्या लोकांसाठीं असतें; पण यज्ञांत सर्वांना हिस्सा घ्यावा लागतो. म्हणून विनोबाजींनी यास 'भूदान-यज्ञ' म्हटलें आहे, नसतें 'भूदान' नाही. गोवर्धन पर्वत

व जो मजूर यांच्या शेतीत घाम गाळतो त्याची शेती नाही. ही उलटी व्यवस्था आपण बदलूया. 'सवै भूमि गोपालकी'. देवाने पंचमहाभूते निर्माण केली. बाकीची हवा, पाणी प्रकाश आदि सर्वांच्या मालकीची आहेत. मग जमीनीवरच काही थोड्यांची मालकी कां ? हवा-पाण्याप्रमाणे जमीनहि देवाने निर्माण केली. मानवाने स्वार्थाने त्यावर मालकी हक्क स्थापन केला. म्हणून भूमाता ही पुन्हा सर्वांची होऊं या. जमीन कसणाऱ्याची झाली पाहिजे. उत्पादन करणाऱ्याच्या हाती संपत्ति उत्पन्न करण्याची साधने असली पाहिजेत. हा साधा न्याय आहे. विनोबाजीस भूदानयज्ञाने हेंच करावयाचें आहे. भूदान यज्ञ कशासाठी ? उत्पादनाची साधने उत्पादकाच्या हाती देण्यासाठी.

आपण सर्वच दोषी आहोंत

विनोबाजीची अपेक्षा आहे की ह्या न्याय प्रस्थापनेच्या कामांत सर्वांनी भाग घ्यावा. आपल्यापेक्षा कोणीतरी गरीब आहेच. त्याकरिता आपण आपल्याजवळून काही तरी द्यावे. शेळुडों एकर ठेवणारे श्रीमंतच दोषी आहेत असे नाही. पांच पचवीस एकर ठेवणारे आपणहि दोषी आहोंत. चढाओढीवर आधारलेली ही रचना आहे. दुसऱ्यास ओढून

निराळें आहे. या दानाने देशाचा प्रश्न सोडवावयाचा आहे. म्हणून फारच कमी देऊं इच्छिणारांनी पुन्हा विचार करावा. सहावा हिस्सा मागण्याचें दुसरेंहि एक कारण आहे. प्रत्येक घरांत लहानमोठे मिळून सरासरी पांच माणसें हिंदुस्थानांत पडतात. विनोबाजी म्हणतात—मला तुमचा सहावा मुलगा किंवा भाऊ माना. म्हणून मला माझा सहावा हिस्सा द्या. मला दरिद्रि-नारायणाचा प्रतिनिधि समजा. तुमच्या कुटुंबातला सहावा समजून मला माझा हक्क द्या. कुंती आपल्या सहाव्या मुलास—कर्णास—विसरली. म्हणून महाभारत झालें. तसलें गृहयुद्ध आपणास टाळावयाचें आहे. म्हणून विनोबाजी म्हणतात, 'सहाव्यास स्मरा.' परमेश्वरास विसरूं नका. दरिद्रि-नारायणाचाहि तुमच्या घरांत हिस्सा आहे. तो त्याला द्या. ही सहाव्या हिस्स्याची कथा झाली.

कायद्याने हें होणार नाही

सर्वांच्या धर्मभावनेस जागृत करणारे एवढें प्रचंड काम नुसत्या कायद्याने होणार नाही. कायदा कदाचित् जमीन वांटू शकेल. आज भारताच्या घटनेत खाजगी स्वामित्व मान्य केलेलें आहे. म्हणून फुकट जमीन वांटणें हेंहि सोपें काम नाही. आज कायदा करणाऱ्यांच्या आपल्या

उचलण्यास नुसती कृष्णाची करांगुळी अपुरी पडली. गव-
ळ्यांच्या काठ्या ही लागल्या. तसेच विपमतेचा हा राष्ट्रीय
फलंक दूर करावयास सर्वांनी पुढे सरसावले पाहिजे.

सहावा हिस्सा कां ?

भूदान यज्ञाच्याद्वारे आपणांस कमीत कमी पांच कोट
एकर जमीन भूमिहीनांना द्यावयाची आहे. हिंदुस्थानांत
वाहितीखाली अदमासे ३० कोट एकर जमीन आहे.
जवळपास ३० कोटच लोक शेती करतात. यापैकी पांच
कोटी लोकांजवळ, म्हणजे एक कोट कुंटुंबाजवळ, स्वतःची
जमीन नाही. म्हणून प्रत्येक कुंटुंबास कमीत कमी ५ एकर
जमीन द्यावयास पाहिजे. या हिशेबाने पांच कोटी एकर
जमीन पाहिजे. ५ कोट हा ३० कोटीचा सहावा हिस्सा
म्हणून विनोबाजी मध्यम शेतकऱ्याजवळून सहावा हिस्सा
मागतात. श्रीमंत शेतकऱ्याजवळून त्याला लागणारी थोडीशी
जमीन सोडून बाकीची सर्वच जमीन मागतात. यापैकी पहला
हफ्ता म्हणून सहाव्या हिस्स्याची मागणी त्यांच्याकडून चालू
आहे. गरीब शेतकऱ्याने सहानुभूति व आपला धर्म म्हणून,
थोडेसे द्यावे. श्रीमंतांनी फारच कमी जमीन दान दिली. तर
विनोबा नाकारतात देखील. कारण हे दान इतर दानाहून

निराळें आहे. या दानाने देशाचा प्रश्न सोडवावयाचा आहे. म्हणून फारच कमी देऊं इच्छिणाऱांनी पुन्हा विचार करावा. सहावा हिस्सा मागण्याचें दुसरेहि एक कारण आहे. प्रत्येक घरांत लहानमोठे मिळून सरासरी पाच माणसें हिंदुस्थानांत पडतात. विनोबाजी म्हणतात—मला तुमचा सहावा मुलगा किंवा भाऊ माना. म्हणून मला माझा सहावा हिस्सा द्या. मला दरिद्रि-नारायणाचा प्रतिनिधि समजा. तुमच्या कुटुंबातला सहावा समजून मला माझा हक्क द्या. कुंती आपल्या सहाव्या मुलास—कर्णास—विसरली. म्हणून महाभारत झालें. तसलें गृहयुद्ध आपणास टाळावयाचें आहे. म्हणून विनोबाजी म्हणतात, 'सहाव्यास स्मरा.' परमेश्वरास विसरूं नका. दरिद्रि-नारायणाचाहि तुमच्या घरांत हिस्सा आहे. तो त्याला द्या. ही सहाव्या हिस्स्याची कथा झाली.

कायद्याने हें होणार नाही

सर्वांच्या धर्मभावनेस जागृत करणारे एवढें प्रचंड काम नुसत्या कायद्याने होणार नाही. कायदा कदाचित् जमीन वांटू शकेल. आज भारताच्या घटनेत खाजगी स्वामित्व मान्य केलेलें आहे. म्हणून फुकट जमीन वांटणें हेंहि सोपें काम नाही. आज कायदा करणाऱ्यांच्या आपल्या

प्रांतांत जास्तीत जास्त ५० एकर, १०० एकर जमीन ठेवण्याच्या चर्चा चालू आहे. पुष्कळ श्रीमंतांनी कायदा होण्यापूर्वीच आपापसांत वांटण्या करून टाकल्या आहेत. त्यामुळे अशा कायद्याने फारच थोडी जमीन गरिबांना वांटायचासं मिळेल. हैद्राबाद प्रांतात असाच कायदा झाला आहे. तेथील सर्व भूमिहीनांना जमीन या कायद्याने मिळू शकणार नाही. कोणता कायदा पांच पंचवीस एकरवाल्यां जवळून जमीन घेऊ शकेल ? म्हणून सर्वांत त्यागभावना आणण्याचें काम 'यज्ञच' करू शकेल. 'लोभास कुंपण घाला' हा संदेश देण्याचें काम संतच करू शकेल.

माणुस बदलायचा आहे.

म्हणून भूदानयज्ञाने आजचा लोभी व स्वार्थी मनुष्य बदलायचा आहे. जुन्या जमान्यात एक पुरुष अनेक बायांशी लग्न करत होता. तसेच एक स्त्री अनेकांशी लग्न करीत होती. तरीही तो पुरुष देवाचा अवतार मानला जात होता. ती बाई महा पतिव्रता मानली गेली. श्रीकृष्णाची व द्रौपदीची उदाहरणे सर्वांस ठाऊक आहेत. मध्यंतरी समाजांत ही लग्नाची कल्पना बदलली. आज आपण वाटेक तितक्या स्त्रियांशी व पुरुषांशी लग्न करू शकतो. पुष्कळ प्रांतांत अशी लग्ने बेकायदा नाहीत. पण क्वचि-

तच कोणी पत्नी जिवंत असे पर्यंत दुसरीशी लग्न करतो. अन्य सर्व स्त्रिया आपल्या आई समान, बहिणी समान वा मुली समान मानतो. अशा रीतीने आपण आपल्या काम-वासनेस कायद्याशिवायच कुंपण लावले. त्याचप्रमाणे ही आधुनिक संत तुम्हांआम्हां सर्वांस भूदानयज्ञाने विचारत आहे. आपल्या अर्थवासनेस म्हणजे लोभास कुंपण लावण्यांची वेळ आली नाही काय ? माणसास किती जमीन पाहिजे ? पांच, पंचवीस, पन्नास, शंभर, हजार-लाख एकर ? टॉल्स्टॉय या रशियन ऋषीने एका लोभी - माणसाची एक सुंदर गोष्ट लिहिली आहे. त्यात त्याला मरतांना साडेतीन हात जमीन पुरली असे दाखविले आहे. तात्पर्य आपणांस मेहनत करून पोट भरण्यास योडीशी जमीन पुरे व्हावयास पाहिजे. आपल्या देशांत जास्त जमीन नाही. आपण सर्व भारतमातेचीं लेकरें म्हणवितों. मग आपल्या इतर बांधवांना वगळून जास्त जमीन ठेवावी काय ? आपण आपल्या इतर बांधवांची सोय पाहूं की आपणच पुष्कळशी जमीन बळकावून बसूं ? जो जास्त जमीन ठेवतो, तो दुसऱ्या कोणास जमीनीशिवाय ठेवत आहे. धरतीमातेची व तिच्या मेहनत करणाऱ्या पुत्रांची तो भेट घडू देत नाही. गातापुत्राची ताटातूट करण्याचें त्यास पातक लागलें आहे. विनोबाजी त्यास या पापापासून मुक्त करू इच्छितात.

वाल्याचा वाल्मीकि

आपलें कुटुंब हेंच आपलें जग आपण मानलें. म्हणून धर्म भावना विसरलों. म्हणून तर गरीबहिं खोटेपणा करतो, श्रीमंतहिं करतो. वाल्या कोळ्यासारखी आपली स्थिति झाली. साऱ्या गावास आपण आपलें कुटुंब मानूंया. मग आपण पाप करणार नाही व स्वार्थ मर्यादित होईल. म्हणून विनोबाजी वाल्या कोळ्यास तारणाऱ्या नारदाचे आज काम करीत आहेत. जुन्या यज्ञांत नारळाची, तुपाची आहुती देत असत. या यज्ञांत आपण आपल्या लोभाची आहुती देऊंया. या यज्ञाने आपणास आपला लोभ जाळावयाचा आहे. म्हणून मन बदलण्याचा, बुद्धि शाबूत करण्याचा हा प्रयत्न आहे. या यज्ञाने भारतांतील सर्व खळमळ धुवून काढावयाचे आहेत. तात्पर्य भूदानाने नवीन मानव निर्माण करावयाचा आहे. आजचा जुना व आपल्या कुटुंबास जग समजणारा मानव यापुढे चालणार नाही. मोटारीचे व आगगाडीचे मॉडेल दरवर्षी बदलत आहे. आता माणूसहि बदलला पाहिजे. जग आज ज्वळालें आहे. आपणास आपली कुटुंब भावना विशाल केली पाहिजे. दरेक आपलाच स्वार्थ पाहूं लागला तर आपण टिकणार नाही. भूदान

यज्ञ कशासाठी ? साऱ्या भारतीयांची शुद्धि करण्यासाठी.
सर्वांचा लोभ मर्यादित करण्यासाठी.

यानेच अंत्योदय होईल

स्वराज्यांत सरकारी अधिकाऱ्यास बढत्या मिळाल्या.
काही देशभक्तांचा असेंब्लींत व पार्लमेंटांत शिरकाव झाला.
शेतकऱ्यांस वाढत्या प्रमाणांत तकावी मिळू लागली. शिक-
लेल्यांस नोकऱ्या मिळाल्या. पण मजुरास काय मिळाले ?
मजुरांच्या झोंपडी झोंपडींत स्वराज्य आणून पोहोचविण्या-
करितां हा भूदान यज्ञ सुरू झाला आहे. श्रीमंतांचा ताठरण
जावा, गरीबांची हीनता जावी. श्रीमंत जगावा व गरीब
जगावा; पण श्रीमंती जावी व गरीबी जावी म्हणून भूदान
यज्ञ. आईस सर्व जुळे सारखी असंतात. पण ती सर्वांत
अशक्त हाडबुळ्या मुलाची जास्त काळजी घेते. त्याच्या
सेवेत सर्वांची सेवा येऊन जाते सर्वोदयांतही सर्वांत जास्त
हेळसाड झालेल्या खेड्यांतील मजुराची दशा सुधारण्याचा
प्रयत्न प्रयत्न आहे. भूदानयज्ञ कशासाठी ? शेवटच्या माण-
साच्या उदयासाठी ?

समाजांत निर्भयता आली पाहिजे

आज सारा समाज भीतीने व मत्सराने प्रासलेला आहे.
गरीब श्रीमंतांचा द्वेष करत आहेत. श्रीमंतहि 'गरीब माजले'

म्हणून सांगत आहेत. गरीबास हालअपेष्टांची, उपासमारीची, मुलांवाळांच्या शिक्षणाची भीति आहे. श्रीमंतास आपल्या पैशामुळे आपल्या जीविताबद्दल भीति निर्माण झाली आहे. जवळ पैसे असतांना घरी पोहोचवायास रात्र झाली, तर आपणही भितो. भूदानयज्ञाने समाजांतील ही गरीब श्रीमंतांची भीति पार नार्होशी करावयाची आहे. गरीबांची गरीबी नष्ट झाल्यास त्यांची उद्याची भीति दूर होईल. श्रीमंतांची श्रीमंती नष्ट झाली म्हणजे त्यांचीहि भीति दूर होईल. समाजांतील द्वेष, मत्सरहि शमेल.

भेदाभेद सर्व अमंगळ

आधींच भारत धर्म, जाति व प्रांत भेद यांनी पोखरलेला. आपण आपले राज्य यामुळेच इंग्रजांस घालविले. आता स्वराज्यांत हे भेद तर कायम आहेतच. उलट श्रीमंत व गरीब हा भेद मोठा झाला. श्रीमंती व गरीबी पूर्वीहि होती. पण आता गरीबांचे संप होऊं लागले, श्रीमंतांचा द्वेष होऊं लागला. हा भेद तर प्रत्येक गावात व शहरांत आहे. असा भेदांनी पोखरलेला हा हिंदुस्थान कधी एकदिलाचा होऊं शकेल काय ? म्हणून हा भेद नष्ट करण्याकरितां भूदानयज्ञ आहे. भूदानयज्ञ कशासाठी ? भेद नष्ट करण्यासाठी.

स्वराज्यांत प्रत्येकास वाव

स्वराज्यांत प्रत्येकाने आपआपलें कसब दाखवून हें राष्ट्र समृद्ध केलें पाहिजे. पण मजुराच्या मालकीची तसू-मरहि जमीन नाही; किंवा कोणताहि धंदा नाही. त्यांनी आपलें कसब कोठें दाखवायें ? ज्याची स्वतःची १ इंचाहि जमीन नाही, त्यांना देश स्वतःचा कसा वाटणार ? त्याने देशांकरिता वां त्याग करावा ? स्वातंत्र्य रक्षणाकरिता मरण्याची प्रेरणा त्यास कोठून होणार ? शेती किंवा स्वतंत्र रोजगार गरीबाला मिळेल तेव्हांच खऱ्या अर्थाने ते स्वतंत्र होतील.

६. भूदानयज्ञ-मूलक क्रांति

म्हणून विनोबाजी प्रत्येकास स्वामिमानाचा एक तरी धंदा देऊं इच्छितात. खेड्यांतील शेतीशिवाय व सुतारी-ओहारी-शिवाय सर्व धंदे बुडाले. अशा स्थितीत यांना शेती दिली पाहिजे. दुसरे धंदेहि जिवंत केले पाहिजेत. दुसरे धंदे जिवंत करण्यास कांहीं काळ लागेल. म्हणून शेती वाटण्याने आपण सुरुवात करूंया. म्हणून ही क्रांति भूदानयज्ञ मूलक आहे. जमीनीची फेरघाटणी हें तिचें मूळ.

वेड्यांतील उद्योगधंदे भरभराटीस आणणें हें तिचें महत्वाचें अंग आहे. म्हणून ही क्रांति ग्रामोद्योग प्रधान राहिल, हें सर्व काम शांतीने करावयाचें आहे. म्हणून ही अहिंसक क्रांति राहिल.

१९५७ पर्यंत ही क्रांति पूर्ण करूया

हें सर्व काम आपणांस लौकरांत लौकर करावयाचें आहे. १९५७ पर्यंत म्हणजे पुढील तीन वर्षांत आपणांस जमीनीची वांटणी करतां आली पाहिजे. १७५७ मध्ये या देशावर इंग्रजी राज्याचा प्रारंभ झाला. १८५७ मध्ये स्वराज्यस्थापनेचा प्रयत्न सुरू झाला. १९५७ पर्यंत स्वराज्यांत खेडेगांवांतील शेत मजुरास शेती मिळाली पाहिजे. कारण आजचें विसावें शतक हा विमानाचा काळ आहे. या काळांत कामें झटपट होतात. जो हळूहळू काम करील, त्याकरितां काळ वाट पाहणार नाही, लोकांनी गडूळ पाणी पिण्यास सुरुवात केलेलीच होती. आपण त्यांना शुद्ध पाणी लवकर दिलें पाहिजे. क्रांति लवकर होत असते. सुधारणा हळूहळू चालत राहते. आपणांस क्रांति करावयाची आहे. म्हणून १९५७ पर्यंत एवढें काम आपण पूर्ण करूया.

७. तीसरा मार्ग जनशक्ति निमार्ण

तसेंच हें काम आपणास शांतीने करावयाचें आहे. महात्माजींनी आपणास अहिंसेचा मंत्र दिला. त्यांनी परक्याचें भांडण अहिंसेने मिटविलें. हें तर आपल्याच देशांतील भांडण आहे. हें भांडणहि नव्हे. प्रेमाचा रुसवा-फुगवा आहे. कारण जमाना बदलला हें श्रीमंतहि समजले आहेत. म्हणून सर्व श्रीमंतांना आपण समजावूया. सर्व गरीबांना आपण समजावूया. समजावून दान दिल्याने लोकांची शक्ति प्रकट होईल. व मग कायद्याच्या शक्तीची—दंडशक्तीची—आवश्यकताच पडणार नाही. आवश्यकता पडली तरीहि लोकशक्ति प्रकट झाल्यावर कायदा चांगला वनेल. लोकांना ती जबरदस्ती वाटणार नाही, अन्यथा लोक कायदांतून पळवाटा काढतील. म्हणून मुख्यतः हें काम जनशक्तीनेच व्हावयास पाहिजे. शारदा बिल पास झालें. पण आम्ही लगे करताना तो कायदा सर्रास मोडत आहोंत. याचें कारण एका सुधारकाच्या मताने तो कायदा झाला. जनतेपर्यंत ती तळमळ पोहोंचली नव्हती. म्हणून जमीनीची वांटणी जनशक्ति मार्फत होऊं द्या. एकवेळ ह्या शक्तीस प्रकट होऊं द्या. हिच्या उपासनेत—ती प्रकट

करण्यांत—आपण आपलें तन, मन, धन वेंचूंया. लाकांच्या मताची मीक दरपांच वर्षांने मागणाऱ्या सरकारजवळ जर एवढी मोठी शक्ति आहे, तर प्रत्यक्ष जनतेजवळ केवढी शक्ति असेल ? विहीरीतून काढलेल्या बादलीत प्रत्येक वेळेस जर एवढें पाणी येतें तर विहीरीत किती पाणी असेल ? गांधीजींनी कोणत्या शक्तीच्या बळावर लाखोंना त्याग करण्यास लावलें ? लाखों लोक आजही तीर्थयात्रेला दंड्याच्या भोतीने जातात काय ? आई आपल्या मुलास कोणत्या कायद्यानुसार दूध पाजतें काय ? म्हणून आपण जनतेस जमीनीच्या न्याय्य वांटणीचा हा विचार पटवूंया. जेथे शक्यतोवर कायद्याची शक्तिहि वापरायची नाही, तिथें खून खराबीची—हिंसेची—गोष्टच करावला ? म्हणून, विचारशासन हेंच आमचें शस्त्र. आमचा विचार समजल्याशिवाय कोणी जमीन देईल तर आम्हांस दुःख होईल. कसेंहि करून जमीन जमविणें हा आमचा उद्देश नाही. विचार प्रचारावरच आमची सर्व भिस्त आहे. कायद्याच्या शक्तीहून अलग व हिंसेच्या विरोधी अशी स्वतंत्र लोकशक्ति आपण निर्माण करूंया. एकवेळ ही प्रगट झाली की हिंदुस्थानचे सर्व यक्षप्रश्न सुटतील. कारण ही शक्ति मुळांत शुभ आहे. ती

आज शोपली आहे. हनुमंताच्या शक्तिप्रमाणे लोकां
आपल्या शक्तीचा विसर पडला आहे.

८. भूदान हें सर्वोदयाचें पहिलें पाऊल

या लोकशक्तीच्या बळावर नुसत्या जमीनीची फेरवांटणी
करायची एवढेंच कारण नाही. भूदान यज्ञ म्हणजे
नुसती जमीनीची फेरवांटणीची चळवळ नाही. जमीनीची
फेरवांटणी ही तर सर्वोदयाची पहिली पायरी आहे. एका
संपूर्ण क्रांतीचा तो पहिला टप्पा आहे. संपत्तीचीहि फेर-
वांटणी करावयाची आहे. गावोगांव शेतीवरोवरच छोटे-
छोटे उद्योग चालतील. सर्व मेहनत करतील. मधमाशा
प्रमाणे सर्व उद्योगी राहतील. गावोगांव तेजस्वी प्राणवान
शिक्षणाची सोय होईल. सर्वांच्या आरोग्याकडे गांव लक्ष
देईल. एकंदरीत सर्वोदयांत सर्वांचें कल्याण होईल. उच्च
व नीच हा भेद राहणार नाही. सर्वत्र न्याय राहील,
भरण-पोषण, शिक्षण, आरोग्य, रक्षण आदि गांवांचीं कामें
गांवांतच चालतील आजचे राजनैतिक पक्षभेद क्षीण
होतील. आज सर्वच पक्षांत सज्जनहि आहेत व दुर्जनहि
आहेत. आज इलेक्शनच्या वेळीं कौरव-पांडव युद्ध चालतें.
बिनोबाजीत त्या ऐवजीं राम-रावण युद्ध करावयाचें आहे.

म्हणजे १९५७ पर्यंत सारी सत्प्रवृत्ति भूदान यज्ञाच्या पद्धतीने एकत्र आणायची आहे. देशासमोर सर्वमान्य कमीत कमी कार्यक्रम ठेवायचा आहे; व शेवटी समाजास शासनमुक्त व्हायचा आहे. ही आहे भूदानाची लोकनीति. आतां गटबाजीची राजनीति आपण संपवूया. सर्वोदयाच्या लोकनीतीची आपण उभारणी करूया. म्हणून सत्तेचीहि वांटणी करावी लागेल. अशा समाजांत सर्व मेहनत करतील, ना कोणास मालकाची भीती ना सरकारची. मेहनत करणाऱ्यांना मेहनतीचे पुरे फळ मिळेल.

९. साम्यवाद की साम्ययोग

५-७ एकर जमीन बांटल्याने पूर्ण सुख होणार नाही हे कोणासहि समजते. म्हणून वरील सर्व गोष्टी आपणास करावयाच्या आहेत. गुलामीतून 'स्वराज्य' आपण मिळविले. आतां स्वराज्यातून 'समता' आणूया. आणि समतेच्या स्थिर पायावर समृद्धीचे मंदिर बांधूया. अशा सर्वांच्या भल्याच्या कामाकरिता वाद कशास हवा ? भूदानाने व संपत्तिदानाने काय श्रीमंत उपाशी मरतील ? ते अंग मेहनत करण्याची हळू हळू संवय करतील. विलास आटोपता घेतील. याने त्यांचे आरोग्ये सुधारेल. शेती शिवाय दुसरी

अनेक क्षेत्रे खुली आहेत. त्याने उदरभरणाचा प्रश्न सुटेल. खरी देश सेवा ही होईल. सर्वस्व तेथेच टाकून पाकिस्तानातून येणारे आमचे सिंधी व पंजाबी बांधव जर भारतांत उपाशी मेले नाहीत, राज्य गेल्यावरहि जर एकहि इंग्रज उपाशी मेला नाही, तर कालचे श्रीमंत कां उपाशी राहतील ? ते सेवा करावयास लागले तर त्यांना कोण उपाशी राहू देईल ? म्हणून आम्हांस साम्यवाद नको. आम्हांस सर्वांची फाटलेलीं मनें जोडावयाची आहेत. श्रीमंतांच्या बुद्धीचा व गरीबांच्या शक्तीचा राष्ट्रहितार्थ उपयोग करावयाचा आहे. म्हणून आम्हांस साम्ययोग पाहिजे. अशाप्रकारे भारतमातेचे मंदिर बनवावयाचे आहे. याची सुरुवात भूदान यज्ञाने होत आहे. भूदान यज्ञ हें पहिलें पाऊल आहे.

१०. भूदान यज्ञाचे पैलू-संपत्तिदान

म्हणून भूदान यज्ञाला हळू हळू अनेक पालव्या फुटल्या. या वृक्षास अनेक फुले लागलीं. नुसती जमीन वांटण्याने काम होणार नाही. संपत्तीहि वाटावी लागेल. त्याची सुरुवात म्हणून विनोबाजी संपत्तीदान मागतात. भूदानाप्रमाणेच याही क्षेत्रांत आज सहाय्या दिश्याने सुरुवात झाली आहे.

जमीन सर्वच ईश्वरनिर्मित आहे. थोडा विचार केल्यास संपत्तीहि समाजनिर्मित आहे. हें चटकन समजेल. एकटा मनुष्य इतरांच्या मदतीशिवाय फारसे पैदा करूं शकणार नाही. ज्यास आपल्या बुद्धीचा वा शक्तीचा गर्व असेल त्याने जंगलांत जावें. तेथें आपलें कर्तृत्व दाखवावें. लाकडे तोडण्यास कुऱ्हाड लागेल. ती वनविण्यांतहि अनेकांचे श्रम खर्ची पडलेले, नुस्त्या हाता-पायांनी हा अभिमानी काय करणार ? आपली बुद्धि, शक्ति, ज्ञान आदि सर्व वस्तूंत समाजाच्या सहयोगाचा मोठा हिस्सा आहे. म्हणून संपत्ति समाजाची आहे. आपणहि श्रम केले म्हणून त्यांत आपलाहि गरजेपुरता हिस्सा आहे. म्हणून आपण पैदा केलेल्या संपत्तीतून समाजाचा हिस्सा समाजास देऊंया. भारतांत एक कुटुंबाचें वार्षिक उत्पन्न १,५०० रु. च्या जवळपास येते. या रकमेहून जास्त उत्पन्न असणाऱ्यांनी या यज्ञांत भाग घेतलाच पाहिजे. गरीबांनी सद्दानुभूति म्हणून रुपयांत अर्धाआणा किंवा महिन्यातून एक दिवसाची कमाई द्यावी. जोपर्यंत आपण कमाऊं तोपर्यंत हा हिस्सा द्यावयाचा आहे. प्रथम हें काहींना कठिण वाटेल. त्यांनी आरंभो पांच वर्षे देण्याचा संकल्प करावा. या पांच वर्षांत जन्मभर देण्या-करितां मन स्थिर करायचें आहे.

संपत्तिदानाची नवीन पद्धति

ही 'संपत्तिदानाची रक्कम कोणत्याहि संस्थेस किंवा फंडास द्यावयाची नाही. आपल्याहून जास्त गरीबाकरितां विनोबाजी सांगतील त्याप्रमाणे रक्कम दाल्यानेच खर्चावयाची आहे, तोच हिशेब ठेवील. दाताहि खर्चाबाबत आपल्या सूचना मांडू शकेल. ही रक्कम जमीन ज्यांना वाटली त्यांना औजारे देण्यांत खर्च होते. तसेंच जे सेवक ग्रामसेवा करतात त्यांच्या निर्वाहाकरितां खर्च होईल. सत्साहित्य प्रचारांतहि ही रक्कम खर्च केली जाऊं शकते. ज्याप्रमाणे आपलें उत्पन्न वाढेल किंवा कमी होईल त्याप्रमाणे ही रक्कम वाढेल वा घटेल हा एक धर्मविचार आहे. आज तर नुसती संपत्तीच्या हिश्याचीच मागणी आहे. उद्यां संपत्ति कशी कमाविली याचाहि विचार आपणांस करावा लागणार आहे. समाजविरोधी धंदे आपणांस सोडावे लागतील. संपत्तिदानांत प्रत्येकाने हिस्सा घेतला पाहिजे. कारण जमीन कोणाजवळ आहे, कोणाजवळ नाही, पण संपत्ति प्रत्येकजण कमावतो, गरीबांत गरीबाहि रुपयांतून अर्धा आणा देऊं शकतो. दान व दया हे आत्तापर्यंत व्यक्तिगत गुण होते. संपत्तिदानाने व भूदानाने त्यांस सामाजिक स्वरूप द्यावयाचें आहे. आज बुद्धीने कमावणाऱ्यांस जास्त पैसा मिळतो. श्रमजीवी यांस पैसा अल्प

मिळतो. त्यांची समाजांत कदरहि नाही. हे सर्व भेद संपत्ती-दानाने नष्ट करावयाचे आहेत.

११ अन्यदाने

(अ) साधनदान

संपत्तिदानाबरोबरच साधनदान, श्रमदान व बुद्धिदान आले. नुसती जमीन देऊन फार मोठा उपयोग नाही. आपणांस सालंकृत कन्यादान केले पाहिजे. म्हणून ज्या जनतेने जमीन दिली, ती जनता साधनेहि देईल. बी, औजार, बैल जोडया आदि सामग्रीहि दानांत विनोबाजी मागतात. लोक देतातहि. विनोबाजी आया-बहिणी जवळून दागिन्यांचें दान मागतात. त्याचा उपयोग मुख्यतः शेतांत विहीरी करण्याकरिता करावयाचा आहे.

(आ) श्रमदान

शिक्षितांनी, विद्यार्थ्यांनी व मजुरांनी श्रमदान द्यावें. श्रमदानाचा उपयोग मुख्यतः पडित जमीन तोडण्यांत किंवा नवीन शेतकन्यास मदत म्हणून होईल. शिक्षितांनी व विद्यार्थ्यांनी श्रमदान दिले तर श्रमप्रतिष्ठाहि थ्याडेळ. याशिवाय गांवांत रस्ते करणे, शाळा बांधणे आदि सार्वजनिक कामांकडेहि श्रमदानाचा उपयोग होऊं शकेल. पण मुख्य उपयोग उत्पादक कामांकडेच करावयाचा आहे.

(इ) बुद्धिदान

शिक्षितांकडून बुद्धिदानाची विशेष अपेक्षा आहे. त्यांनी विकाररहित बुद्धीने मूदान यज्ञाची तात्त्विक भूमिका समजून घ्यावी. समजल्यानंतर त्याचा प्रचार करावा. त्याशिवाय प्रत्येक शोषूडीपर्यंत हा विचार कसा जाणार? विचार गेल्याशिवाय मालकी हक्काची पकड, स्वार्थाची मगरमिठी कशी ढिली होणार? कालच्या शिक्षितांनी स्वराज्याचें लोण गांवोगांव नेलें. तें प्रत्येक शोषूडीपर्यंत गेलें नव्हतें. प्रत्येकाने स्वराज्य मिळविण्यांत त्याग केला नाही. म्हणूनच आजची बराचशी दुःखे आहेत. म्हणून ही क्रान्ति प्रत्येक चुलीजवळ नेऊंया. प्रत्येक खीस हा विषय समजूं या. प्रत्येक लहान मुलामुलीस गाण्यांच्याद्वारे, व शाळांतून हा विषय कळूं या. प्रत्येकास या क्रान्तीचा स्पर्श होऊं या. म्हणजे क्रान्ति अमोघ होईल. मग प्रति-क्रान्तिची भीति नाही. म्हणून धरोवर या क्रान्तीचा संदेश पोहोविण्याची शिक्षितांवर विशेष जबाबदारी आहे. त्यासाठीं क्रान्तीचें स्वस्त साहित्य निघालें आहे. त्याचे वर्ग चालतील. क्रान्तीचें 'सर्वोदय' नांवाचें मासिक निघतें. 'साम्ययोग' नांवाचें साप्ताहिक निघतें. तें गांवोगांव जाईल व धरोवर ऐकविल्या जाईल अशी व्यवस्था शिकलेल्यांनी करावयास हवी. म्हणून शिक्षितांची

जबाबदारी महान् आहे, आम्हास या आमच्या जबाबदारीचें भान होवो.

१२. जीवनदान

हैं सऱ्हे कांम कोण कारणार ? आपला देश फार मोठा. लोकसंख्या ही भरभक्कम. बहुतेकांस लिहिणें वाचणेंहि येत नाहीं. पांच लाख खेडी आहेत. इलेक्शनमध्ये एक आठवडा काम केले व मग झोपलों—अशाने हें काम होणार-नाहीं. याकरिता जनतारूखी महादेवावर विचाररूपी, घारेचा सतत अभिप्रेक पाहिजे त्याशिवाय १९५७ पर्यंत या क्रांतीचें पहिलें पाऊल कसें पूर्ण होणार ? थोर जयप्रकाशजींनी हें सर्व पाहिलें. म्हणून त्यांनी ६ महिन्यापूर्वी आपलें जीवनदान या क्रांतीस दिले. इतरांमदून अपेक्षा करण्याचाच अवकाश, शेकडों लोकांनी दुसऱ्या दिवशींच जीवनदान दिलें. आपल्या प्रांतांतून ५० लोकांनी जीवनदान दिलें. पण एवढ्याने कसें काम चालेल ? म्हणून समजून-उमजून लाखों लोकांनी भाग घेतला पाहिजे. प्रत्येक खेड्यांतून एक जीवनदानी निघाला पाहिजे अशी जयप्रकाशजींची अपेक्षा आहे, जीवनदात्याने बाकीची सर्व संसारिक वा अन्य सुधारणेचीं कामें गौण ठरावयाचीं आहेत.

एका म्यानांत दोन तरवारी राहू शकणार नाहीत. स्वतःच्या संपत्तीचा योग्य भाग दानांत द्यावयाचा आहे. सर्व देण्याची तयारी करावयाची आहे. हे भूदान यज्ञाचें काम मुख्य मानावयाचें आहे. हे जीवनदाते स्थानिक भूदान समितीच्या कार्यास वेगवान व प्राणवान करतांल. सर्व मिळून कार्यक्रम आंखून काम करतांल. जीवनदात्याच्या भरण-पोषणाची चिंता समाज वाहील. आज जो समाज लाखों भिकार्यांना व साधूंना उपाशी मरूं देत नाही, तो या नवीन क्रांतीच्या पाइऱ्यांची हेळसांड करील काय ? समाजांत पूर्वी वानप्रस्था-श्रम होता. त्यामुळे शेंकडा २५ लोक नेहमी सेवा कार्यास मिळत असत. आज तर जयप्रकाशजींची प्रत्येक गांवांमागे एका सेवकाची अपेक्षा आहे. ही तर फारच अल्प आहे. ती आपण पूर्ण करूया.

१३. शंका समाधान

(अ) कायद्याने मानसिक क्रांति होत नसते

पण मग लोक विचारतात कायद्याने हे कां करत नाही ? सर्वांचा लोभ कमी करण्याचें काम, सर्वांत इमान-दारी आणण्याचें काम कायद्याने होणार नाही. कायदा मानसिक क्रांति करूं शकणार नाही, त्यांचा फायदा घेऊ शकेल. याची सविस्तर चर्चा मागे आलेलीच आहे.

(आ) शेती वरोवर अन्य संपत्तीहि वांटावयाची आहे
 लोक म्हणतात—नुसत्या खेड्यांवरच हा भार कां ?
 उत्तर सोपें आहे. ज्याच्याजवळ जमीन नाही त्याकरित
 संपात्तिदान यज्ञहि सुरु झाला आहे. तो वाढणार आहे.

(इ) शेतीने आरंभ कां ?

आपल्या देशांत शेती हा मुख्य धंदा आहे. सर्व
 वस्तु पृथ्वीपासून पैदा होतात. कारखान्यास लागणारा कच्चा
 मालहि जमीनीतूनच निघतो. म्हणून भूदानाने प्रारंभ झाला.
 सर्वांत वाईट दशा शेतमजुरांचीच आहे. त्यामानाने शहरां-
 तील मजूर थोडा सुखी आहे. आई सर्वांत रोगी मुलाची
 शुश्रूषा प्रयत्न करते. हैद्राबादेत तात्काळिक मागणीहि
 जमीनीची उद्भवली. म्हणून 'भूदानाने' सुरुवात झाली.
 शेतीसारख्या महत्वाच्या धंद्यांत समता आल्यावर इतरत्र
 समता आणण्यास कोण अडवू शकेल ?

मजुरांची अकल वाढेल

आज जे मजूर काम करीत आहेत ते यंत्राप्रमाणे
 जडवत काम करतात. त्यांची बुद्धि, मन त्यांत नाही. तेच
 स्वतःच्या घरी, मन लावून काम करतात. गावोगांवाचा
 हा अनुभव आहे की मजूर पूर्वीच्या मानाने आज तेवढ्याच

कामास दोंडपट दुप्पट दिवस लावतात. अशारीतीने चुकीच्या आर्थिक रचनेने राष्ट्राची श्रमशक्ति बरबाद होत आहे. मजुरांच्या बुद्धिचाहि विकास होत नाही. लोक म्हणतात की मजुरांत अक्कल नाही. म्हणून त्यांनी दुसरे सांगतील त्याप्रमाणे करावे असा विचार करणे ही अहिंसेची रीत नव्हे. त्यांच्यात जी कांहीं अक्कल आहे तीच आपणांस वाढविली पाहिजे. त्यांना जमीन देण्याने त्यांची अक्कल वाढणार आहे. त्यांना जमीन देणे म्हणजेच ते भूदान यज्ञ. स्वतःची जमीन झाल्यास मनुष्य अक्कल वापरील. पूर्ण शक्ति उपयोगांत आणील. एखाद्या मांडवळवाल्याची अक्कल एखाद्या मजुरापेक्षा जास्त असेल, पण मजुराची अक्कल कमी म्हणून ती सोडून दिली तर राष्ट्रात त्यांचीच संख्या जास्त असल्यामुळे बेरीज त्यांच्या अक्कलेचीच जास्त भरेल. म्हणून त्यांची उपेक्षा करण्यांत देशाचा एकूण तोटाच होईल.

(ई) दानांतील जमीनीचा दर्जा

आज दानांत पुष्कळशी वाईट जमीन मिळाली आहे. असे लोक म्हणतात. पण वाईट जमीनीलाहि कांहीं किंमत आहेच. तेवढा लोभ तर सुटला. वाईट जमीन सुधारलीहि जाऊ शकेल. जिची लवकर सुधारणा होऊ शकत नाही, ती जमीनहि

एकाच्या मालकीची का ठेवावी ? तीहि गांवाची होऊं द्या. या जमीनींत कदाचित लवकर पीक होणार नाही. तेवढा तरी मालकी इक्क सुटलाच कीं नाही ? पुष्कळशी बऱ्यापैकीहि जमीन यज्ञांत मिळाली आहे. दरभंग्याच्या महाराजाने लाख एकराहून अधिक जमीन दिली. ती सर्व बऱ्यापैकी आहे. हातहातभर धुन्याकरितां कोटींत जाणारे नोकच आज-रद्दी कां होईना-देण्यास सुरुवात तर करीतच आहेत. विहिर खणतांना प्रथम माती, उरुम, चिखल लागणारिच. नंतर निर्मळ पाणी लागणार. येथेहि तसेंच आहे. रद्दी जमीन मिळाली म्हणून चांगली जमीन मागणें सोडलें नाही. तीहि मिळेल. शेवटीं सर्वच जमीन गांवाची करावयाची आहे. ३ जमीन देणें आहे ही त्याची पहिली पायरी आहे.

(उ) लहान तुकडे व शेती

याने जमीनीचे तुकडे होतील असे लोक म्हणतात तें खरेंहि असेल. पण आजहि बहुतांश शेतीची मालकी व छोट्या तुकड्यांतच आहे. पाण्याची सोय असली तर छोट्या तुकड्यांत पीक जास्त येतें. विनोबाजींचा परंधाम आश्रमाच्या व सेवाग्राम आश्रमाच्या शेतीवरून हें सिद्ध झालें आहे.

हाच चीन-जपानचा अनुभव आहे. शेवटीं आपणांस याच रस्त्याने जावें लागेल. पुन्हा आजची अलग अलग शेती

हांच कांहीं शेवटची अवस्था नव्हे. सहकारी लोकांची तयारी झाल्यावर व शेती सामूहिक शेतीहि होऊं शकेल. ही तयारीहि आपण करूं. पण आजचा मुख्य प्रश्न गरीब व श्रीमंतांच्या हृदयाचे झालेले तुकडे जोडणें हा आहे. कपडा शिवण्याकरितां शिपी प्रथम कापडाचें तुकडे करतो. तशांतलाच हा प्रकार आहे. शेवटीं तर सर्व शेती गांवाची करावयाची आहे. फारच छोटा तुकडा कोणी घेण्यास तयार नसल्यास बहुधा दात्याकडेच ठेवतात. तो विश्वस्त म्हणून त्यास बाळगतो. त्यांतील खर्च वजा जातां उत्पन्न ग्राम-कल्याणास लावतो. तुकड्यांची अदलाबदल करून सलग शेतीहि भूदानांत मिळूं शकते. दोन-चार लोक मिळून बैलजोडी ठेवतील प्रत्येकास बैलजोडी देण्याची आवश्यकताहि नाही. बैलजोडी भाड्याने मिळूं शकेल. श्रमाच्या मोबदल्यांत बैलजोडीची अदलाबदल होईल. मध्यंतरीच्या काळांत श्रीमंतांस श्रमशक्तीची जरूर लागेल व गरीब भूमिपुत्रास बैलजोड्या लागतील. दोघांचीही सोय अदलाबदलीने होऊं शकेल.

(ऊ) याने उत्पादन वाढेल

याने उत्पादन घटेल असें लोक म्हणतात. अनुभव तर असा आहे कीं उत्पादन थोडें बहुत वाढलेंच आहे. वर्षी

तहसीलीत ३ वर्षांपूर्वी २०० एकर जमीन वाटली. उत्पादन कोठेहि कमी झाले नाही हाच अनुभव आहे. जास्त मन लावून दाता उरलेल्या जमीनीत काम करील. नवीन भूसेवक मन लावून नवीन जमीनीत काम करील. म्हणून उत्पादन वाढण्याचीच शक्यता आहे. समजा उत्पादन थोडेसे घटलेहि तरी याने द्वेष कमी होईल, इमानदारी वाढेल, सुख शांति वाढेल, समाजात न्याय येईल.

उत्पादन उत्पादनाकरिता नसते. शेवटी उत्पादनहि समाजात सुख वाढावे म्हणूनच असते. पण शेवटी उत्पादनात घट ही भीती अनाठायी आहे.

(ए) मालक मजूर संबंध

‘आम्हांस मजूर मिळतील काय’ हा प्रश्नहि विचारला जातो. भूदान चळवळीमुळे मजूर माजला असेही काहीजण म्हणतात. मजूर तर पूर्वीपासूनच हळूहळू काम करू लागला होता. हैदराबादेंत स्फोट झाला. करिता तापावर औषध म्हणून विनोबाजींनी किनीन दिले आता किनीनने ताप आला असे लोक म्हणतात. वास्तविक असे नाही. मजूरानेहि इमानदारीने काम केले पाहिजे हेच भूदान यज्ञाचे कार्यकर्ते सांगतात. आळसाने, अज्ञानाने व दुरुणाने काळ मजुरांची

जमीन गेली. हे दुर्गुण कायम राहिले तर जमीन मिळूनहि मभराट होणार नाही. म्हणून मजुरांनी आळस सोडावा. शेवटच्या अवस्थेत मेहनतीकरिता आवश्यक एवढीच जमीन प्रत्येकाजवळ राहणार आहे. म्हणून मजुरांची गरजच मासणार नाही. मध्यंतरीच्या काळांत मजूर मिळावे व प्रामाणिक मजूर मिळावे हीच कल्पना आहे. वर्धा तह-सिलीत अकूली ह्या गांवी सर्वाजवळ शेती आहे. तेथे कांही श्रीमंतहि आहेत. तेथे मजुरांचा विशेष तुटवडा त्यांना मासला असे नाही. उलट मजुरांजवळ शेती असल्यामुळे ते जास्त जबाबदार बनले आहेत.

याने संबंध सुधारतील

याने मजूर मालक संबंध सुधारतील काय ? ही अशक्य कल्पना नाही काय ? इंग्रजांनी राज्य सोडलें. इंग्रजांशी आपले संबंध सुधारले. आज मजूर भूदान मागत नाही. त्यांच्यातर्फे विनोबाजी मागत आहेत. न मागता जर कोणी वस्तु दिली तर देणाऱ्याबद्दल प्रेमभाव निर्माण होईल. तीच गोष्ट उद्या सत्याग्रहाने झाली, संपाने झाली वा कायद्याने झाली तर जमीन तर जाईल, प्रेम मात्र मिळणार नाही. म्हणून विनोबाजी जमीन-वांटणी बरोबरच प्रेमहि निर्माण करूं इच्छितात. आपण जसे व जितके दान देऊं त्या प्रमाणा-

तच प्रेम निर्माण होईल. मंगरोठ मधील एक सोडून सर्वांनी, सर्व जमीन दिली. मंगरोठमध्ये 'कालच्या श्रीमंत ला जास्त जमीन वांटा' असे मजूर म्हणाले. अशाने आम्हांस कमी जमीन मिळाली तरी हरकत नाही. पण यांना जास्त राहू द्या असेंहि गरीबांनी स्वयंस्फूर्तीने म्हटलें. आपण जर रद्दी जमीन दिली, फारच कमी दिली, तुकडे तुकडे दिले तर मजूराने प्रेम कसे निर्माण होणार ? एक एक वाराचा तुकडा ४ वेळ दिला, तर कापड तर माझ्या घरांतून चार वार गेले, पण दुसऱ्यास धोतर म्हणून हे चार तुकडे वापरता येणार नाहीत. म्हणून प्रत्येकाने स्वतः समोर आरसा धरून याचें उत्तर स्वतःच द्यावें. शेवटच्या अवस्थेत तर मजूर मालक संबंधच ठेवावयाचे नाहीत. सर्वच मालक हे मजूर बनतील व मजूर हे मालक बनतील.

(ऐ) शिक्षणाचा प्रश्न

आमच्या मुलावाळांच्या शिक्षणाचें कसे होईल हा प्रश्न जमीनदार विचारातात. सर्वच राष्ट्रास सुशिक्षण द्यावयाचें आहे. आज इस्टेटीच्या भ्रवंशावर शिक्षण चालतें. त्यामुळे गुराख्यांची मुलें, मजुरांचीं मुलें शिक्षण घेऊं शकत नाहीत सर्वांस शिक्षण द्यायचें असेल तर आज श्रीमंतांना थोडे खाली

वकार्येच लागेल. बुद्धिमान मुलास स्कॉलरशिप मिळेल. शेवटीं सर्वांच्याच शिक्षणाची सोय करावयाची आहे.

काही जातींचें पुढारीपण

आजच्या शिक्षित जाती आपलें पुढारीपण कायम ठेवतील व आमचीं मुलें वखरामार्गे जातील असेंहि काही लोक म्हणतात. आजच्या वर्गाचें समाजातील स्थान गुणांच्या आधारावर कायम ठिकाणें हाच भूदानयज्ञाचा उद्देश आहे. गुण नसतील तर स्थान जाईल. आता संपत्ति-दान यज्ञहि सुरु झाला आहे. म्हणून कोणत्याहि जातीचे पीढीजात पुढारीपण आतां टिकणार नाही. म्हणून ज्यांना असें पुढारीपण नष्ट करावयाचें असेल त्यांनी स्वतः दान देऊन या यज्ञाचा सपाटून प्रचार करावयास पाहिजे. आजची व्यवस्था कायम राहिल्यास मात्र त्या वर्गाचें पुढारीपण कायमचें टिकणार आहे. भूदानयज्ञ हा आजच्या अर्थव्यवस्थेच्या मुळावरच प्रहार आहे.

(ओ) केवळ मागण्यानेच काम पूर्ण होईल काय ?

समजावण्याच्या पद्धतीने दान न मिळालें तर विनोबाजी काय करतील ? समजावण्याच्या पद्धतीने कां काम होणार नाही ? काळ जे काम तलवारीने, कायद्याने वा

कायदेभंगाने झालें तेंच आज नुसत्या समजावण्याने व्हावयास पाहिजे. पण समजा याने काम झालें नाहींच तर पुढचें पाऊल उचलवयाचें नाहीं अशी काही विनोबाजींनी शपथ घेतली नाहीं. उलट 'हे काम पूर्ण झाल्याशिवाय मी विश्रांती घेणार नाहीं,' अशी प्रतिज्ञा मात्र त्यांनी घेतलेली आहे. रोगी मुलाची शुश्रूषा करण्याच्या वेळेलाच मुलगा दगावला तर असा विचार करून आई लांकडे आणून ठेवीत नाहीं. तसेंच जोपर्यंत सर्व ठिकाणी आपण जाऊन पोहोचलों नाहीं तोपर्यंत अन्य विचार मनांत का येऊं द्यावा ? अेका वेळेच्या अेक पाऊल पुरें.

(औ) क्रांति कशास म्हणाल ?

काही क्रांतिकारी म्हणतात—या यक्षाने खरी क्रांति नष्ट होईल. जणूं रक्तपाताशिवाय खरी क्रांति होऊंच शकत नाहीं. उलट रक्तपाताने उलयापालय होते. उलया पालय म्हणजे क्रांति नव्हे. क्रांति म्हणजे समाजांत रूढ असलेल्या मान्यतेत आमूळ घ लाँकर झालेला बदल. हा बदल विचार प्रचारानेच होतो. तलवारीने नाहीं. विनोबाजी योग्य मार्गाने क्रांति करूं इच्छितात म्हणून जे आजर्चा स्थिति कायम ठेवूं इच्छितात त्याफारिता ही क्रांति भयंकर आहे. म्हणून ज्यांना ज्यांना अगजकत्तां नको असेल, शांति पाहिजे असेल त्यांनी

या क्रांतीत सामिल व्हावें. विनोबाजीस शांति पाहिजे, पण आजची श्मशानशांति नको. तसेच विनोबाजीस क्रांति पाहिजे, दडगशाही किंवा अराजकता नको.

(अं) नशीवाचें हत्यार दुधारी आहे

कांही लोक म्हणतात कीं श्रीमंतांनी मागच्या जन्मीं पुण्य केलें. म्हणून ते श्रीमंत आहेत. गरीबांनी मागच्या जन्मीं पाप केलें म्हणून ते गरीब आहेत. जर हें म्हणणें खरें मानलें तर या जन्माचा संबंध पुढील जन्माशी येतो. मग श्रीमंतांनी पैसा कमवण्यांत यां जन्मीं पाप केलें तर पुढच्या जन्मीं त्यास सुख लाभेल कीं दुःख ! खरोखर श्रीमंतांची नशीबावर श्रद्धा आहे काय ? पैसा कमावताना तर कोणीहि पाप पुण्याची गोष्ट मनांत आणत नाहीत. मग देण्याच्या वेळेसच ही गोष्ट कां ? दैववाद खरा मानला तर आमचें भाग्य पाळटलें, आता श्रीमंतास छुटावयास पाहिजे असेहि गरीब म्हणू शकतील. म्हणून नशीवाचें तत्त्वज्ञान दुधारी तलवारीप्रमाणे आहे. गरीबांना त्याच्या भाग्यावर सोडणें भयानक आहे. त्याची दीर्घकाल हेळसांड झाली आहे. आतां लक्ष्मीनारायणावैवर्जी दारिद्र्यनारायणाची उपासना केली पाहिजे.

(अः) वांटपाचें श्रेय कोणास

ही जमीन गावोगाव वाटण्याची अद्भूत पद्धति विनोबाजींनी निश्चित केली आहे. ज्या गावची जमीन शक्य-
 तोंवर त्याच गावांत वाटली जाते. वांटणीपूर्वी १ आठवडा
 दवंडी देण्यांत येते. ठरलेल्या दिवसाआधी १ दिवस पुन्हा
 दवंडी देण्यांत येते. नंतर ठरलेल्या दिवशीं समारंभाने
 जमीन वांटण्यांत येते. जे जमिनीवर मेहनत करतात पण ज्यांच्या-
 जवळ स्वतःची जमीन नाही व दुमरा घंदा नाही असे लोक
 आपली नावे नोंदवितात. सर्व गावच्याच्या मदतीने
 त्यांची प्राथमिक चांचणी होते. नंतर कोणास जमीन द्यावी
 हें भूमिहीन ठरवितात. पुष्कळ ठिकाणी भूमिहीनांनी अन्य
 बांधवांस जमीन मिळावी म्हणून आपली नावे मागे घेतली
 आहेत. ज्याच्याजवळ काही नाही त्यासहि या यज्ञाने
 त्यागाची प्रेरणा मिळत आहे. हें दृष्य पाहून नेत्रांचें
 पारणें फिटतें. ज्यावेळीं भूमिहीनात एकमत होत नाही
 त्यावेळीं चिड्या टाकून एकमताने निर्णय घेतला जातो. सर्व
 कार्यक्रम सार्वजनिक असतो. गावातील लोकच या पद्धतीने
 जमीन वाटतात. भूदानसमितीचे लोक नियम लोकांस
 समजाऊन सांगतात. जमीन-वांटपाचा अधिकार त्यांना नाही.
 तेही तर ग्रंथसमिति आहे. अधिकार गावातील भूमिहीना-

कडे. अशाप्रकारे पक्षपातास बाव नमळेली निर्दोष पद्धति विनोबाजींनी शोधून काढली आहे. जसे जमीनीचे तसेच श्रमाचे, ज्या गांवचे श्रमदान त्याच गांवात उपयोगात आणा-
वयाचे आहेत.

(क) गरीबांजवळून दान कां

राहिता राहिला शेवटचा प्रश्न, गरीबांजवळून दान घेऊन गरीबांना अधिक गरीब कां करतां ? प्रश्न योग्य आहे. याची चार कारणे विनोबाजींनी सांगितली आहेत. ज्या-
प्रमाणे वंदेमातरम् किंवा २६ जानेवारीची स्वातंत्र्याची प्रतिज्ञा कित्येक कार्यकर्त्यांस तोंडपाठ होती, तद्वत ही चार कारणे सर्वांना पाठ असली पाहिजेत.

(१) सर्वांत धर्म भावना यावी.

(१) समाजात आज सर्वांत दुःखी भूमिहीन मजूर आहेत. त्या मानाने पांच दहा एकरवालाहि थोडा सुखी आहे. म्हणून सर्वांत खालच्याकरिता प्रत्येकाने थोडा थोडा त्याग केला पाहिजे. आपल्याजवळ जेवण पुरेसे नसले तरीहि कोणी उपाशी आला तर त्यास आपण देतोच की नाही ? हाच धर्म आहे. म्हणून गरीबाने आपल्याहून अधिक गरीबासाठी दान द्यावे

(२) सर्वांची आसक्ति सुटावी

(२) शेवटीं जमीनीवरील सर्वांची आसक्ति नष्ट करावयाची आहे. जमीनीवर कोणाचोच मालकी नको. जसा आज श्रीमंत शेंकडों एकरांचा आहे तसाच गरीबही दोनचार एकरांचा मालक आहे. या लहान मालकीवरच मोठी मालकी आधारलेली काहे. भाडवळशाहीचा हाच पाया आहे.

हाडकुळ्या गांवींनी चिमूटभर मीठ बेकायदा बनविले. सर्व पडित व घोर देशभक्त गांधीस हंसत होते याने समुद्र आटला नाही. पण बलाढ्य ब्रिटिश साम्राज्याचा पाया याने पार ठासळला. तद्वतच गरीबांच्या गुठे-डेसिमल-दानाने शेती फारशी मिळणार नाही. पण भाडवळशाहीची शोषणावर आधारलेली शेती समाप्त होईल. गरीबांच्या दानाने मुळावरच कुज्हाड पडते. म्हणून गरीबांचें दान हवें आहे.

(३) नैतिक शक्ति निर्माण

(३) श्रीमतांजवळ जमीन मागायला, काही शक्ति लागते. दंडुक्याची शक्ति व्यर्थ समजून आम्ही सोडून दिली. मग नैतिक शक्ति आम्हांस निर्माण केली पाहिजे. हजारों

गरीबांच्या दानांचून ही नैतिक शक्ति निर्माण होईल. कोणत्याही गांवांत गरीबच जास्त आहेत. श्रीमंत मूठमर असतात. सर्व गरीबांनी दान दिलें तर श्रीमंत दान न देण्याचें दुःसाहस करूं शकणार नाहीत. असें गांवोगांवीं घडलेलेहि आहे. श्रीमंताच्या दानाचा गरीबावर प्रभाव पडत नाही. पण गरीबांच्या दानाचा श्रीमंतावर हटकून प्रभाव पडेल हें अनुभवसिद्ध रामबाण औषध आहे. 'कारण गांवांत गरीबांच्या दानाने त्यागाची हवा तयार होईल व मग श्रीमंत लाजेकाजेस्तव कांहीईना, पण देतील.

(४) ही सैन्यभरती आहे.

शेवटीं समजावण्याने काम नच झालें तर श्रीमंतांचो बंद हृदयें उघडण्याकरितां मला पुढचें पाऊल उचलवें लागेल असें विनोबाजी म्हणतात. त्याकरितां माझे शिपाई कोण बनतील ? ज्यांनी आपला लोभ कमी केला तेच ना ? ज्याच्या नाकास शेंबुड आहे तो दुसऱ्यास नाक साफ ठेवण्यास कसें सांगेल ? सैन्यभरती करतांना शिपायाची छाती, उंची आदि पाहतात. मग या दानाच्या कार्यक्रमांत सैनिकाने दान दिलें कीं नाहीं हें नको कां पहावयास ? त्यागाने ज्याची उंची वाढली आहे हाच आमच्या सैन्यातील

सैनिक. या सेनेत कोट्यवधी गरीब सामिल झाले तर या सैन्यास बाण सोडण्याचीही जरूरी भासणार नाही, नुसत्या युद्धाचा शंख, फुंकण्यानेच काम होवून जावे. म्हणून पुढची लढाई लौकरांत लौकर सफल करण्याकरिता 'गरीबांचे दान' हा माझा रिकुट भरतीचा कार्यक्रम आहे. म्हणून गावांत जितके गरीब आहेत तितकी दानपत्रे मला पाहिजेत.

गरीबांनी भाग न घ्यावा तर कुणी घ्यावा ?

गरीबांच्या कल्याणाकरिता जी लढाई आहे तीत गरीब भरती होणार नाहीत तर कोण भरती होतील ? गांधीजींनी इंग्रजी राज्याविरुद्ध युद्ध पुकारले. हिंदी लोक तर पहिलेच गुलाम होते, पण तेच मुख्यतः गांधीजींच्या सत्याग्रहांत भरती झाले की नाही ? अंडयूज सारखे मूठभर इंग्रजहि आले, तसेच आजही श्रीमंत येत आहेत. येतील, पण या लढाईचा मुख्य भार गरीबांनीच उचलावयाचा आहे. रशियांत लेनिनच्या लढाईत गरीब लोक भरती झाले की श्रीमंत ? चीनमध्ये गरीबांनीच त्याग केला. शहरांत मजूर संप करतात त्यावेळी मजूर त्याग करतात की नाही ? शेवटी गरीबाकडून सुदान्याच्या पोद्याप्रमाणे थोड्याशाच दानाची अपेक्षा आहे. ज्याच्याकरिता लढाई त्याच्या त्यागावरच सारी दारमदार

असते. म्हणून गैरीबांनीहि आपल्याकरिता लंडाई चाललेल्या या धर्मयुद्धांत विशेष रुगाने सामील व्हावे.

१४ अंतिम चित्र

भूदान यज्ञाचें शेंवटचें चित्र पूर्वी रेखाटलेलेंच आहे. समाजांतील शोषण व शासन संपुष्टांत आणावयाचें आहे. 'रामराज्य' निर्माण करावयाचें आहे. 'हराम राज्य' नष्ट करावयाचें आहे. त्यासाठी ग्रामराज्याची घोषणा आहे. मोठे कारखाने समाजाच्या मालकीचे राहतील. जमीन साऱ्या गांवची राहिल. देशाची व्यापक कल्पना लोकांस करताहि येत नाही. गांव ही त्याच्या आटोक्यांतील कल्पना आहे. जमीन देशाची केल्यास ऑफिसरशाही येईल. म्हणून जमीन गांवची करूंया. आजच्या गळेकापू चढाओढी ऐवजी गोड सहकार निर्माण होईल. चढाओढ राहिल. पण सहकाराच्या मर्यादेत चढाओढ मारक न ठरता तारक ठरेल. आज नफा, भाडें, व्याज व मजुरी या चार मार्गाने आपण पैसा कमावतो. त्यापैकी नफा, भाडें व व्याज हीं ऐतखाऊपणाचीं पैसा कमावण्याची साधनें तिन्ही नष्ट होतील. बुद्धिजीवी व श्रमजीवी यांच्या वेतनांत तफावत राहणार नाही. आजच्या समाजाचें चित्रच पालटेल. सारा नूर बदलेल. श्रम करणें

प्रतिष्ठेचें लक्षण मानलें जाईल. फुकट खाणे हीन मानलें जाईल. गीतेने फुकट खाणाऱ्याम 'चोर' म्हटलें आहे. मुसलमान धर्माने व्याज खाणें हराम मानलें आहे. ख्रिश्चन धर्म म्हणतो 'एक वेळ सुईच्या छिद्रांतून उंट आरपार जाऊं शकेल, पण श्रीमंत माणसास स्वर्ग मिळणार नाही.' सर्व धर्मांनी आप दिलेली ही आजची समाजरचना आपण बदलूया. न्यायावर, धर्मावर व प्रेमावर आधारलेली समाजरचना आपण आणूया.

१५ जगाच्या दृष्टीने महत्त्व

आपण जर शांतीने आपला हा प्रश्न सोडविला तर जगार्चे नेतृत्व आपणांकडे चालत येणार आहे. स्वराज्य आपण अहिंसेने मिळविलें. हा प्रश्नहि जर प्रेमाने सोडविला तर जगास आपण रस्ता दाखवूं शकूं. आजच दुसऱ्या देशातील लोक नेहरूजींच्या परराष्ट्रीय धोरणाने व विनोबाजींच्या भूदानयज्ञाने आपणांकडे आकर्षित झाले आहेत. आज जग हिंसेस वंटाळलें आहे. चानने व रशियाने ज्या मार्गाने आपला प्रश्न सोडविला त्या मार्गाने हा प्रश्न सोडविणें आपणास शोभत नाही. दोन लहान मुलें आपसात भांडूं शकतात. म्हाताऱ्यास झगडा करणें शोभत नाही. रशियादि

राष्ट्र आजकालचीं पोरं आहेत. आपलें राष्ट्र प्रौढ आहे. म्हणून आपण जगाहून निराळ्या मार्गाने हा प्रश्न सोडवायचास पाहिजे. भूदानयज्ञ सफल झाल्यास हिंसेला कंटाळलेल्या जगाचें नेतृत्व आपणांकडे सहजच येईल. इतकें महान या प्रश्नाचें आंतरराष्ट्रीय दृष्टीने महत्त्व आहे.

सामूहिक अहिंसा हा विसाव्या शतकाचा सर्वांत मोठा शोध आहे. भूदान यज्ञ हें अहिंसा वेळीचें परिपक्व फळ आहे. अमेरिकेने जगास अॅटम बॉम्ब दिला. त्याने जगाचा नाश जवळ येत आहे. भारताने जगास अहिंसेचा आत्म बॉम्ब दिला. ही आत्म्याची शक्ति आहे. ही भौतिक शक्तीहून अनंतपट मोठी आहे. विसाव्या शतकाचा पूर्वार्ध सामाजिक अहिंसेचा मंत्रदृष्टा गांधीच्या नांवाने ओळखला जाईल. या शतकाचा उत्तरार्ध भूदान-यज्ञाची रीत दाखविणाऱ्या गांधीच्या सुयोग्य शिष्य विनोबाच्या नांवाने इतिहास ओळखेल. जग आज रशियाच्या व अमेरिकेच्या मार्गास कंटाळले आहे. तें आज हिंसेस व दंडशक्तीसहि कंटाळले आहे. भारतांत तर कायद्याची प्रतिष्ठा कमी झाली आहे. अशावेळेस भूदानयज्ञाचा मार्ग लोकशक्तीचा तिसरा मार्ग—आयताच देवाने दाखवला

आहे. शेवटीं याच मार्गाचा विजय होणार हें ठरलेलें आहे.

१६. अमृतानुभव

पण अशी जमीन कोणी दिली आहे ? भूदान यज्ञांत गरीबांनी विनोबांवर दानाचा इतका वर्षाव केला आहे कि श्रद्धा नसलेल्याच्या मनांत, श्रद्धा निर्माण व्हावी, नारितकही अस्तिक बनाव. विध्यपप्रदेशांत चौदरपुर येथे आंधळ्या रामचरणने रात्री १२ वाजतां येऊन सर्वस्व दान दिलें. सकाळीं विनोबाजींनीं म्हटलें, 'अरे, तो गहस्थ आंधळा नव्हता. आंधळे आपण होतो. रामाचे चरणच जणूं दर्शन देण्याकरितां आले होते'. विहारमध्ये जयप्रकाशजीवर सर्वस्व दानाचा लोकांनीं भंडिमार केला. रवाई येथील एका बेलदाराने ३० वर्षे मेहनतीने कमाविलेला आपली संपूर्ण जमीन देऊन टाकली. वंजीरगंजमध्ये पांडेजी नांवाच्या गहस्थाने ५ बीघे जमीन दिली. हें सर्वस्वदान पाहून एका विरुद्ध पक्षाच्या म्हाताऱ्यांस प्रेरणा झाली. 'पांडेजी आमच्या गांवाच्या भूमिहीन राहणार नाहीत', असें म्हणत त्याने आपली ५ एकर जमीन पांडेजींना बहाल केली. यज्ञाने राजनैतिक पक्षविरोध कसा क्षीण होत आहे याचे हें उत्कृष्ट उदाहरण आहे.

टिकारी-अमावांच्या राजकुमाराने जयप्रकाशजींना ३० बीघे सोडून बाकी सर्व-हजारों-एकर जमीन दान केली. रंकाच्या राजाने १ लाख १० हजारपैकी १ लाख २॥ हजार एकर जमीन —विनोबाजींनी जेवढी मागितली तेवढी—तत्क्षणी दान केली. उरलेली जमीनहि मी १९५७ पर्यंत देऊन टाकीन हें वचन दिलें. जुन्या दानाने संपत्ति वाढो असा आशीर्वाद ब्राह्मण देत असत. हा ब्राह्मण तुझी लक्ष्मी समाप्त होवो हा आशीर्वाद देत दान मागत आहे. 'मी तुम्हाला प्रेमाने छुट्यास आलों आहे', असे हा दिवसाढवळ्या सांगतो. तरीहि लोक त्याला लुटुं देण्यांत आपलें भाग्य समजतात. देवळीत एका गृहस्था-जवळ एका कार्यकर्त्याने ३० एकरपैकी ५ एकर जमीन मागितली. त्याने ५ एकर देत नाही. म्हणत म्हणत २३। एकराचें दानपत्र स्वेलुशीने भरलें व सर्वास आश्चर्यचकित केलें. शंकरराव देव नागपुरांत गेले असतांना देवराव नांवाच्या शिष्याने आपली सारी जमीन दिली व वरं दक्षिणा म्हणून मागितलेलें नसतां हि शहरांतील आपलें घर दान दिलें. मंगरोठला विनोबाजी गेले नाहीत. तरी तेथील लोकांनी आपली सर्व जमीन भूदानांत अर्पण केली. आतां तेथे सामुद्रिक शेतीचा व सहजीवनाचा प्रयोग चालू आहे अशी

आहे. शेवटीं याच मार्गाचा विजय होणार हें ठरलेलें आहे.

१६. अमृतानुभव

पण अशी जमीन कोणी दिली आहे ? भूदान यज्ञांत गरीबांनी विनोबांवर दानाचा इतका वर्षाव केला आहे कि श्रद्धा नसलेल्याच्या मनांत, श्रद्धा निर्माण व्हावी, नास्तिकही आस्तिक बनावे. विध्ययप्रदेशांत चौदरपुर येथे आंधळ्या रामचरणने रात्री १२ वाजतां येऊन सर्वस्व दान दिलें. सकाळीं विनोबाजींनीं म्हटलें, 'अरे, तो गहस्थ आंधळा नव्हता. आंधळे आपण होतो. रामाचे चरणच जणूं दर्शन देण्याकरितां आले होते'. विहारमध्ये जयप्रकाशजीवर सर्वस्व दानाचा लोकांनीं भंडिमार केला. रवाई येथील एका बेलदाराने ३० वर्षे मेहनतीने कमाविलेला आपली संपूर्ण जमीन देऊन टाकली. वंजीरगंजमध्ये पांडेजी गांवाच्या गहस्थाने ५ बीघे जमीन दिली. हें सर्वस्वदान पाहून एका विरुद्ध पक्षाच्या म्हाताऱ्यांस प्रेरणा झाली. 'पांडेजी आमच्या गांवाच्या भूमिहीन राहणार नाहीत', असें म्हणत त्याने आपली ५ एकर जमीन पांडेजींना बहाल केली. यज्ञाने राजनैतिक पक्षविरोध कसा क्षीण होत आहे याचे हें उत्कृष्ट उदाहरण आहे.

टिकारी-अमावांच्या राजकुमाराने जयप्रकाशजींना ३० बीघे सोडून बाकी सर्व-हजारों-एकर जमीन दान केली. रंकाच्या राजाने १ लाख १० हजारपैकी १ लाख २॥ हजार एकर जमीन — विनोबाजींनी जेवढी मागितली तेवढी — तत्क्षणी दान केली. उरलेली जमीनहि मी १९५७ पर्यंत देखून टाकीन हें वचन दिलें. जुन्या दानाने संपत्ति वाढो असा आशीर्वाद ब्राह्मण देत असत. हा ब्राह्मण तुझी लक्ष्मी समाप्त होवो हा आशीर्वाद देत दान मागत आहे. 'मी तुम्हाला प्रेमाने छुटप्यास आलों आहे', असे हा दिवसाढवळ्या सांगतो. तरीहि लोक त्याला छुटुं देण्यांत आपलें भाग्य समजतात. देवळांत एका गृहस्था-जवळ एका कार्यकर्त्याने ३० एकरपैकी ५ एकर जमीन मागितली. त्याने ५ एकर देत नाही. म्हणत म्हणत २३ एकराचें दानपत्र स्वखुशीने भरलें व सर्वास आश्चर्यचकित केलें. शंकरराय देव नागपुरांत गेले असतांना देवराज नांवाच्या शिष्याने आपली सारी जमीन दिली व वर दक्षिणा म्हणून मागितलेलें नसतां हि शहरांतील आपलें घर दान दिलें. मंगरोच्छा विनोबाजी गेले नाहीत. तरी तेथील लोकांनी आपली सर्व जमीन भूदानांत अर्पण केली. आतां तेथे सामुदायिक शेतीचा व सहजीवनाचा प्रयोग चाळू आहे

एक ना दोन, साठहून अधिक गांवें विनोबाजींना मिळाली आहेत. ३ लाखहून अधिक व्यक्तींनी ३६ लाख एकराहून अधिक जमीन विनोबाजीस दिली आहे. त्यापैकी हजारों एकर जमीन वाटली गेली आहे. चंद्रवदन लष्करी नांवाच्या लक्षाधीशाने संपत्तिदानांत आपली मिल देण्याचा इराद्याने पहिला हप्ता म्हणून संपत्तीचा सहावा हिस्सा दिला. जय-प्रकाशजींना मुंबईच्या कोठ्याविशांनी संपत्तिदानांत भाग घेण्याचें आश्वासन दिलें आहे. मध्यभारत, राजस्थान, पंजाब येथील मंत्र्यांनी संपत्तिदानांत भाग घेतला आहे. संपत्तिदान यज्ञाला सुद्धा आतां देशभर जोराची चालना मिळाली आहे.

सत्तेशिवाय किंवा आमिषाशिवाय श्रीमंती नष्ट करण्या-करितां इतकें दान कधींहि कोणास मिळालें नसेल. असा यज्ञ पुराणांत नाही, कुराणांत नाही. रामायणांत याचें वर्णन नाही, महाभारतांत अशा आख्यायिका नाहीत. दहा तोंडाच्या रावणाची कल्पना करणाऱ्या व्यास-वाल्मीकींना देखील दान यज्ञाने श्रीमंती मिटविण्याची कल्पना सुचली नाही. असा हा अद्भूत यज्ञ या घोर कलियुगांत ईश्वराच्या कृपेने या देशांत एका संताते सुरु केला. यांत जेवढा कालमहिमा आहे, तितकीच एका संताची तपधर्या आहे व त्याच्या गुरूची पुण्याई आहे.

१७. सर्वास निमंत्रण

म्हणून-या यज्ञांत सर्वांनी भाग घ्यावा. भूदानयज्ञ हा युगधर्म आहे: ही कालाची मागणी आहे. शेकडों वर्षांच्या गुलामीमुळे जीवनाच्या विभागांत आपली प्रगति खुंटली आहे. ती प्रगति पांच-पंचवीस वर्षांत करून भारत इतर राष्ट्रांवरोबर आणाव्याचा आहे. म्हणून राष्ट्रास पायारूप असलेले हें समतेचें काम आपण चार दोन वर्षांत, लवकर आटोपूया. त्याने पुढील सर्व प्रयत्नांना उत्साहाची भरती येईल. म्हणून ज्यास डोळे असतील त्याने हा अद्भुत यज्ञ पहावा. कान असतील त्याने याच्या महान् कथा ऐकाव्या. सर्वांनी या यज्ञाचें मम समजून यांत भाग घ्यावा.

हेंच एकमेव काम करूंया

इतर सर्व कामांवरोबर हें काम होणार नाही. हा नैमित्तिक धर्म आहे. नैमित्तिक धर्म प्राप्त झाला असतां नित्य धर्म सोडावा लागतो. छोट्यामोठ्या सुधारणा व लहानसहान विधायक कामे आतां क्षणभर मागे पडूं या. या महान् कार्यास सर्वांनी सर्व शक्ति लावावी. मग बाकीची कामे शतपट गतीने होतील. अन्यथा एखादें

लहानहि काम राष्ट्रांत प्रेरणाशक्ति—दृढ इच्छाशक्ति—
नसल्यामुळे पूर्ण होणार नाही. 'भगवंताने सर्व धर्म सोडून
माझी एकनिष्ठ भक्ति कर', असे अर्जुनास सांगितले आहे.
त्याप्रमाणे सव कामे सोडून हे. क्रांतिकार्य करावयाचे आहे.

नवीन पीढीवर मुख्य भिस्त

याची मुख्य भिस्त नवीन पीढीवर आहे. जुन्या पीढीने
आपणांस गुलामीतून मुक्त केले. आतां नवीन पीढीने
विप्रमतेतून समता व सर्वांकरितां समृद्धि निर्माण करावयाची
आहे. ज्याचे रक्त सळसळत असेल त्याने समतेच्या या
लढाईत भाग घ्यावा. कांही मानसें अशीं असतात कीं केवळ
इशाच्याने ते अर्थ समजू शकतात. कांहींना स्पष्टपणे-सांगावे
लागते व कांहींना सांगूनहि समजत नाही. विनोबाजीनी
तर स्पष्टच सर्वांना बोलाविले आहे. जयप्रकाशजींनी
जीवनदान देण्याचे सर्वांस निमंत्रण दिले आहे.

सर्वांनी एका वेळेस शक्ति लावावी.

हे सर्वांचे काम आहे. सर्वांनी सर्व शक्ति लावावी.
एक मोठा दगड उचलावयाचा असेल तर सर्वांनी एका
वेळेस शक्ति लावली पाहिजे. आज एकाने व उद्या दुसऱ्याने
शक्ति लावली तर दगड उचलणे अशक्य. तद्वत सर्वांनी

हा यज्ञ सफल करण्यास आतांच ताकत लावावी. आम्ही सर्व भारतमातेचीं लेकरें आहोंत. आईवर सर्वांचा हक्क आहे. म्हणूनच हा यज्ञ आहे. यांत जो हिस्सा घेणार नाही आहुति देणार नाही तो 'अभागा' ठरेल.

हा यज्ञ सफल न झाला तर

हा यज्ञ आज झाला नाही तर ज्वालामुखीच्या रूपांत दुसरा यज्ञ होईल. हा असा प्रकार हैद्राबादेत सुरुहि झाला होता. त्यांत सर्व भस्म होईल. मानवता व सस्कृति सर्वच जळून खाक होतील.

विनोबाजींची तळमळ

म्हणून विनोबा सर्वांस परोपरीने समजावत आहेत. विनोबाजी म्हणतात, १९५७ मध्ये ही आर्थिक क्रांति पूर्ण झाल्याशिवाय राहणार नाही. विनोबाजी ह्याबद्दल जेव्हां जेव्हां विचार करतात तेव्हां तेव्हा गंभीर होऊन जातात. त्यांनी खादीग्राममध्य सांगितलें कीं लवकरच मला असें पाऊल उचलावें लागेल कीं मी तर हंसत राहील व आपणास रडावें लागेल. ह्याचा अर्थ काय ?

विनोबांच्या आंत अशी आग धगधगत जळत आहे. यांतील एखादी ठिणगीहि जर आपल्यांत प्रज्वलित झाली

तरी हिंदुस्थानची कायापालट होऊन जाईल. तसें होवो व ही क्रान्ति लौक्यात लौकर सफल होवो.

हा यज्ञ सर्वांचा आहे

याकरिताच हा यज्ञ एका संताने सुरु केला आहे. कोणत्याहि एका पक्षाचा हा नाही. हा सर्वांचाच आहे. काँग्रेस म्हणते, 'हें आमचेंच काम आहे'. प्रजा समाजवादी म्हणतात, 'आम्हाला तर हेंच हवें आहे'. जनसंघाचे लोक म्हणतात, 'हा भारतीय संस्कृतिस पोषक असा मार्ग आहे'. कम्युनिस्ट पक्ष म्हणतो, 'आमचा यावर विश्वास नाही, पण असें झालें तर कोण ह्याचा विरोध करील ?' म्हणून भूदान यज्ञ हा साऱ्या देशाने मान्य केलला राष्ट्रीय कार्यक्रम आहे. 'म्हणून ह्यात जो भाग घेत नाही तो देशद्रोही आहे' असें विनोबाजींनी म्हटलें आहे. अशा प्रकारचा हा मंगलमय यज्ञ आपण करूंया. आपल्या देशातील गरीबी व विष नष्ट करूंया. व नवीन समाजाची स्थापन करूंया. म्हणजे गांधीजींचें 'रामराज्याचें' स्वप्न सा र होईल. भारत पुन्हा आपल्या नवीन तेजाने जगभर तळवूं लागेल.